

Ιωάννης Γ. Νεραντζής

(Διδάκτωρ Ιστορικής Γεωγραφίας)

**« - Βραχώρι - Vrahor - Vnracori - Vracori -
- Vnricori - Vurachacori - Vlahor - Lahor -
- Lahoz - Imrahoar - Viacouij - Βρακοχώρι
- Wrachori - Vrachori - Αγρίνιον :
η περιπέτεια τής ονοματοδοσίας μιάς πόλεως,
στόν μεσαίωνα »**

Δημοσιεύτηκε σε δύο συνέχειες στο περιοδικό,

***ΤΑ ΑΙΤΩΛΙΚΑ* (τής ΑΙ.ΠΟ.Ε.),
τχ. 18, (Ιαν.-Ιούν. 2012): Μέρος 1ο, σ. 268-286.
τχ. 19, (Ιούλ.-Δεκ. 2012): Μέρος 2ο, σ. 103-129.**

ανάτυπα

Ιωάννης Γ. Νεραντζής (δρ. Ιστορικής Γεωγραφίας), «- Βραχώρι - Vrahor - Vvracori - Vracori - Vvricori - Vurachacori - Vlahor - Lahor - Lahoz - Imrahoar - Viacouij - Βρακοχώρι - Wrachori - Vrachori - Αγρίνιον : η περιπέτεια τής ονοματοδοσίας μιάς πόλεως, στόν μεσαίωνα», *ΤΑ ΑΙΤΩΛΙΚΑ* (της ΑΙ.ΠΟ.Ε.), τχ. 18, (Ιαν.-Ιούν. 2012), μέρος 1ο, σ. 268-286.

Μέρος 1ο

Η ιστορική πορεία¹ μιας και της αυτής πόλεως, που πρωτοονομάσθηκε στην αρχαιότητα *Αγρίνιον*, μετονομάσθηκε τον μεσαίωνα σε *Βραχώρη*, – καταγραμμένο, παράλληλα, σε μεσαιωνικούς χάρτες και σε μεσαιωνικές γραπτές πηγές, και με τους λογότυπους «Vrahor» - «Vrachori» - «Wrachori» - «Vvracori» - «Vvricori» - «Vurachacori» - «Vlahor» - «Lahor» - «Lahoz» - «Imrahoar» - «Viacouij» - «Βρακοχώρι» –, για να προσλάβει πάλι, στους νεότερους χρόνους, το πρότερον όνομά της, *Αγρίνιον*, εγκλείεται όντως στην αριστοτελική έννοια της λέξης “περιπέτεια” (= «η εις τό εναντίον τών πραττομένων μεταβολή»).

Η πόλη στους πρώιμους αρχαίους ιστορικούς χρόνους οικίζεται από τούς *Αγραίους*, που την ονοματίζουν «Αγρίνιον».² Αλλά στους Ελληνιστικούς Χρόνους (323-31 π.Χ) περνάει στην επικυριαρχία, αλληλοδιαδόχως, πρώτα τών *Ακαρνάνων* και ύστερα τών *Αιτωλών*, εις το “Κοινόν” των οποίων –«Κοινόν των Αιτωλών»– εντάσσεται τελικά,

¹ Αυτή η ιστορική πορεία του ελλαδικού χώρου αποτυπώνεται ανάγλυφα στη σχετική βιβλιογραφία: - Ψυρούκης Ν., *Ιστορικός χώρος και Ελλάδα*, (1975, β' έκδ. 1977). - Κόλιας Γ., *Ιστορική Γεωγραφία τού Ελληνικού χώρου*, (έκδ. β', Αθήνα 1969).

² Νεραντζής Ιωάν., *Προϊστορικές φυλετικές λατρείες Αιτωλών και Αγραίων*, («Εκδόσεις Στέφ. Βασιλόπουλος», Αθήνα 2000), σσ. 17-19, 182-212, 247-270.

μέχρι τής υποδουλώσεως και αυτής τής πόλεως στους Ρωμαίους. Ακολουθεί η περίοδος της ρωμαιοκρατίας στην Ελλάδα³. Έτσι κλείνει ο κύκλος των περιπετειών της πόλεως στην αρχαιότητα: Οι οικιστές και οικήτορες της πόλεως *Αγρίνιον* μεταπίπτουν σε δούλους του οίκου τους. Έχουμε όντως «εις τό εναντίον τών πραττομένων μεταβολή».

Στο τέλος τής Ρωμαιοκρατίας, τα οικιστικά ίχνη αυτής της αρχαίας πόλεως, *Αγρίνιον*, χάνονται για να μείνουν μόνον τμήματα από τον περίβολο των επιβλητικών τειχών της και θεμέλια από την “αγορά” της και τα δημόσια κτίσματά της που τα ανέσκαψε ο αρχαιολόγος Κ. Ρωμαίος: σύμφωνα με την πρόταση ταύτισης τού ιδίου⁴, αυτά τα οικιστικά κατάλοιπα που ταυτίζονται με την αρχαία πόλι *Αγρίνιον*(;) κείται εγγύτατα των δυτικών παρυφών της σημερινής πόλεως Αγρίνιον (το αρχαίο τείχος ακουμπά στη δυτική πλευρά τού περιβόλου τού σχολικού συγκροτήματος κτηρίων, όπου στεγάζονται, 4^ο Γ.Ε.Λ., 1^ο ΕΠΑ.Λ, Σ.Ε.Κ). Κλείνει, τοιουτοτρόπως, και ο δεύτερος κύκλος των περιπετειών της: η πόλις «περιπίπτει» σε ερειπιώνα και οι κάτοικοί της σε αφανισμένα Υποκείμενα της Ιστορίας⁵. Και τούτο γιατί, στην αυτοκρατορική περίοδο

³ -Θουκυδίδης, II.102, III.106-114, IV.77, IV.101. -Διόδωρος XIX 66,2. Πρβλ.: -Νεραντζής Ιωάν., *Η Χώρα των Αιτωλών*, (διδ. διατρ., 2001, [2003]), σ. 19-28, 36-49, 61. -Νεραντζής Ιωάν., «Το Σαντζάκιον του Κάρλελι στην περίοδο της τουρκοκρατίας στη Ελλάδα», *ΤΑ ΑΙΤΩΛΙΚΑ*, (έκδοση τής ΑΙ.ΠΟ.Ε.), τχ. 6, Ιαν.-Ιούν. 2006, σσ. 91-96. -Ρωμαίος Κ., *ΑΔ* 1924/25, [1927], Παράρτημα, σ. 7. - Niese Benedict., *Geschichte der Griechischen und Makedoniscen Staaten seit der schlacht bei Chaeronea*, (τόμοι 3), τόμος I: *Gechichte Alexanders des grosen und seiner nachfolger und der westhellenen bis zum jahre 281 v. Chr.*, 1893, σ. 283, σημ. 1. -Klaffenbach G., *Inscriptiones Graeciae Septentrionalis*, τόμος IX I(2) 1: *Inscriptiones Aetoliae*, 1932, σελ. xiv, επιγραφές υπ' αριθ. 34, 100, 137. -Dittenberger W., *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, (1915), (έκδοση 3η, 1982, επιγραφή 610).

⁴ Ρωμαίος Κ., *ΑΔ* 1924/25, [1927], Παράρτημα, σ. 7.

⁵ Σχετ. βιβλιογραφία: -Vasmer M., *Die Slaven in Griechenland*, (Berlin 1941). -Μαλιγκούδης Φαίδων, *Οι Σλάβοι στην Ελλάδα*, (έκδ. β', 1991).

της Ρωμαιοκρατίας και στην αυτοκρατορική περίοδο του Βυζαντίου⁶, η έλλειψη πηγών, φιλολογικών, επιγραφικών και αρχαιολογικών, δεν επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε την ιστορική πορεία της πόλης με την αυτή επωνυμία, *Αγρίνιον*: Αγνοούμε, δηλαδή πότε πέρασε στην αφάνεια η *τειχισμένη αρχαία πόλις* και το όνομά της, *Αγρίνιον*, πέρασε στη λήθη.⁷ Και θα πρέπει να φτάσουμε στους νεότερους, μετεπαναστατικούς⁸ χρόνους, δηλαδή στα 1835, για να δηλώνεται πόλη πάλι με την επωνυμία *Αγρίνιον*,⁹ ως εκ της θέσεώς της εγγύτατα τού προαναφερθέντος τειχισμένου ερειπιώνος πόλεως, με την νέα ονοματοδοσία της να προκύπτει όμως τώρα και εκ μετονομασίας τής μεσαιωνικής πόλεως «*Βραχώρη*» σε «*Αγρίνιον*», κλείνοντας τόν κύκλο τών μετωνυμιών της: Το αρχαίο σήμα τής πόλεως, *Αγρίνιον*, ‘‘περιπίπτει’’, κατά τον Μεσαίωνα, σε «*Βραχώρη*», επωνυμία που ανακρατά η πόλη μέχρι το 1835, ενώ από το έτος αυτό και ύστερα τη σηματοδοτεί το

⁶ Βλ. σχετ. βιβλιογραφία: -Miller W., *Ιστορία της Φραγκοκρατίας εν Ελλάδι (1204-1566)*, (τόμοι 2, 1909-1910, μετάφρ. Σπυρ. Λάμπρου, εκδόσεις Π. Σ. Παπακωνσταντίνου). -Σαββίδης Αλέξης και Νικολούδης Νικ., *Ο Ύστερος Μεσαιωνικός Κόσμος (11ος - 16ος αιώνες): Βυζάντιο, μεσαιωνική Δύση, Ανατολή και Ισλάμ, Βαλκάνια και Σλαύοι*, (2007). -Nicol D., *Βυζάντιο και Βενετία: μελέτη των διπλωματικών και πολιτιστικών σχέσεων*, (μετάφρ. Χριστίνα-Αντωνία Μουτσοπούλου, 1999, [2004]).

⁷ Βιβλιογραφία σχετική: -Χέρτσβεργ Γουστ., *Η Ιστορία της Ελλάδος από της λήξεως του αρχαίου βίου μέχρι σήμερα*, (μεταφρασθείσα εκ του Γερμανικού υπό Π. Καρολίδου, τόμοι 4, ‘‘Βιβλιοθήκη Μαρασλή’’, 1906). -Ψυρούκης Ν., *Ιστορικός χώρος και Ελλάδα*, ([1975], β’ έκδ. 1977). -Σάθας Κ., *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς: Ιστορικών Δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του Οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του Ελληνικού έθνους (1453-1821)*, (Αθήνησι, 1869, ανατύπ. από το ‘‘Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία’’, MCMLXXXV). -Leake W., *Travels in Northern Greece*, (τόμοι 4, Λονδίνο 1835), τ. 4ος, σ. 5-6. -Συγκέλλου Ευστρατία, *Ο πόλεμος στον δυτικό ελλαδικό χώρο κατά τον ύστερο μεσαίωνα (13ος -15ος αι.)*, έκδοση τού Ε.Ι.Ε. / ΙΝΣΤΙΤ. ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ, Μονογραφίες 8, Αθήνα 2008. -Φερεντίνος Γ., *Ιστορία της Ακαρνανίας*, τόμος Β’: 31 π.Χ. – 1479 μ.Χ., (1989). -Φερεντίνος Γ., *Ιστορία της Ακαρνανίας*, τόμος Γ’: 1479 μ.Χ. – 1817 μ.Χ., (1999). -Φωτιάδης Δημ., *Η Επανάσταση τού 21*, (τόμοι Ι – ΙV), (Αθήνα 1971-1972).

⁸ Νεραντζής Ιωάν., «Το Βραχώρι στην Επανάσταση του 1821», *ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ*, τχ. 155 (Μάιος 1982), σ. 10/138-13/141).

⁹ Βλ.: -Βασιλικό Διάταγμα της 1ης/(13) Οκτωβρ. 1835, ΦΕΚ 19, «*Περί σχηματισμού τών δήμων εις τās επαρχίας Ναυπάκτου, Μεσολογγίου και Αγρινίου*»], καθώς και Βασιλικό Διάταγμα της 20ης Ιουνίου (2 Ιουλίου) 1836). -Σκιαδάς Ελευθ., *Ιστορικό Διάγραμμα των Δήμων της Ελλάδος 1833 – 1912*, (1994), σ. 179, 205, 206. -*ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΥΣΤΑΣΕΩΣ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ*, τόμος 1: *Νομός Αιτωλίας και Ακαρνανίας*, 1961, «Έκδοσις της ‘‘Κεντρικής Ενώσεως Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος’’, 1961, σ. 388-389.

πρωταρχικόν και πάλι σήμα της, *Αγρίνιον*, μέχρι σήμερα.

Τοιουτοτρόπως ανοίγει, στον Μεσαίωνα¹⁰, ο τρίτος κύκλος τών περιπετειών τής πόλεως αυτής, με την επωνυμία τώρα πλέον «*Βραχώρη*».¹¹ Στο μεσοδιάστημα αυτό, ήτοι στην Οθωμανοκρατούμενη μεσαιωνική Αιτωλία¹², τα οικιστικά δεδομένα αλλάζουν: Στα μέσα, αν όχι στις αρχές, του 17^{ου} αιώνα, έξωθεν τού ευρυτάτου περιβόλου τών τειχών τής αρχαίας πόλεως –τής ταυτιζομένης, είπαμε, με την πόλη των Αγραίων, Αγρίνιον(;)–, αναπτύσσονται οικιστικά δύο πολίσματα: Αφενός, ένα πόλισμα εκτός και πέραν της νότιας πλευράς του εκτεταμένου περιβόλου των τειχών του αρχαίου Αγρινίου(;), που σε οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο για τις φοροεισπράξεις του έτους 1521 καταγράφεται ως Zapandi [Ζαπάντι, νυν

¹⁰ Βιβλιογραφία σχετική: -Ήμαντος Κων., *Σχέσεις Ελλήνων και Τούρκων, από τού ενδεκάτου αιώνα μέχρι τού 1821, τόμος Α΄: Οι πόλεμοι των Τούρκων προς κατάληψιν των Ελληνικών χωρών, 1071-1571*, (1955). -Ασωνίτης Σπυρ., *Συμβολή στην Ιστορία τής ΑιτωλοΑκαρνανίας και τών νησιών τού νότιου Ιονίου. Από τήν προσάρτηση τής Κομητείας τής Κεφαλληνίας στό Πριγκηπάτο τής Αχαΐας μέχρι τον θάνατο τού Καρόλου Α΄ Τόκκου: 1325-1429*, (ιδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 1986. -Ασωνίτης Σπυρ., *Το Νότιο Ιόνιο κατά τον Όψιμο Μεσαίωνα: Κομητεία Κεφαλληνίας, Δουκάτο Λευκάδας, ΑιτωλοΑκαρνανία*, (2005). -Ασωνίτης Σπυρ., «Κατοχή: Μια κτήση του πριγκηπάτου της Αχαΐας στη δυτική Στερεά», *Ιστοριογεωγραφικά* 3, (1992), σ. 93-107. -Γιαννακοπούλου Ελένη, *ΓαλλοΕλληνική εκμετάλλευση δασών στη Δυτική Ελλάδα (1710-1792)*, (διδακτορική διατριβή, 1987).

¹¹ Δες σχετ.: -ΑιτωλοΑκαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια, (χ.χ.ε.), τόμος Α΄, λήμμα Αγρίνιον. -Κολοβός Ηλίας, «Οθωμανικές πηγές για τη νεότερη ιστορία της Λευκάδας. Πρόδρομη παρουσίαση», *Πρακτικά ΙΕ΄ Συμποσίου: Δρόμοι και Παράδρομοι της Τοπικής Ιστορίας*, (Πνευματικό Κέντρο Δήμου Λευκάδας / Γιορτές Λόγου και Τέχνης), Λευκάδα 18-20 Αυγούστου 2010, [2011], (σ. 23-48), σ. 24-27.

¹² Σχετική βιβλιογραφία: -Νεραντζής Ιωάν., «Δρόμοι του αλατιού: από τις αλυκές της λιμνοθάλασσας στις “αλαταρές” των βουνών της Ευρυτανίας», *Πρακτικά Συνεδρίου με θέμα: Ιστορία & Πολιτισμός τής περιοχής τού Δήμου Δομνίστας Ευρυτανίας*, 23, 24, 25 Ιουλίου 2010, τόμος Α΄, σ. 465-541. -Νεραντζής Ιωάν., «Η “Σχολή του Ανατολικού (Αιτωλικού)” και το “γλωσσικό ζήτημα”»: μια άδηλη σχέση», *Πρακτικά Ημερίδας: Η Σχολή του Αιτωλικού και οι Λόγιοι Δάσκαλοι τών Αγράφων στα χρόνια τής Τουρκοκρατίας*, Αιτωλικό, 26 Ιουνίου 2010, σσ. 141-193. -Νεραντζής Ιωάν., «Ευγένιος Γιαννούλης, Αναστάσιος Γόρδιος και το γλωσσικό ζήτημα: μία άδηλη σχέση», *Πρακτικά Συνεδρίου: Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι “Σχολαί των Αγράφων” κατά τήν Τουρκοκρατίαν*, Καρπενήσιον 7-8-9 Οκτωβρίου 2011, (υπό έκδοση).

Μεγάλη Χώρα]¹³. Αφετέρου, ένα πόλισμα εκτός και πέραν της ανατολικής πλευράς αυτού του εκτεταμένου περιβόλου τών τειχών τού αρχαίου Αγρινίου(;) , που στη μεν ελληνόγλωσση έντυπη καταγραφή του σε όλες τις ιστορικές πηγές καταγράφεται «Βραχώρη» ή «Βραχώρι», αλλά και σε μια περίπτωση «Βρακοχώρι»¹⁴, στη δε τουρκόγλωσση γραφή του, το 1562, ονοματίζεται «Vrachori»¹⁵, ενώ έναν αιώνα αργότερα, όταν πέρασε από το Βραχώρι ο Εβλιά Τσελεμπί, το 1667 ή το 1668 ή κατά τους τούρκους ιστορικούς¹⁶ μελετητές τού Εβλιά Τσελεμπί το 1670, το αναφέρει ως «Vrahor kasabasi», δηλ. «κασαμπάς/κωμόπολη Βραχώρ[ι]»¹⁷.

Περί των δύο αυτών πολιτισμάτων, «Βραχώρη» και *Zarandi* [Ζαπάντη], η πλέον ενδιαφέρουσα μεσαιωνική μαρτυρία του 17^{ου} αι., από ιστορικής και γλωσσολογικής απόψεως, είναι αυτή του Αναστασίου Γορδίου (1654/5-1729): «Κώμαι δέ τινες μόναι εισίν απολελειμμένοι, λίαν συνεσταλμένοι, δύο μὲν αὐται κατά μεσόγαιαν Ζαπάντη και Βραχώρη βαρβαρικώς οὕτω καλούμεναι...». («Βίος Ευγενίου

¹³ Machiel Kiel, «Population and settlement of the sandjak of Karli-Ili –Aietolia/Akarnania- during the Turkokratia», *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Ιστορικού & Αρχαιολογικού Συνεδρίου ΑιτωλοΑκαρνανίας, Αγρίνιο 29-31/3/2002*, (τ. 2), τ. 2^{ος}, (σ. 705-728), σ. 724.

¹⁴ Βλ.: Μέρτζιος Κων., «Ειδήσεις περί της Στερεάς Ελλάδος εκ των Αρχείων της Βενετίας», *Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών*, τ. Β΄, 1969-70, (σσ. 339-436), σ. 415: «Ο προβλεπτής Αγίας Μαύρας [Λευκάδας] Πιέτρο Μπέμπο προς τον Δόγη από 26-5-1689: Μόλις ετελείωσαν αι εκλογαί τών δημογερόντων Ξηρομέρου, Βάλτου, Αγγελοκάστρου... εξεστράτευσεν ο Γκισούρ πασάς ονόματι Μπέη Λιμπεράκης... μετέβη εις το Βρακοχώρι και έστειλεν απειλητικά γράμματα εις όλας τας κοινότητας Ξηρομέρου...». –Μέρτζιος Κων., «Συμπλήρωμα εις την Ηπειρωτικήν Χρονογραφίαν», *ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ*, τ. 6, 1957, (σσ. 485-496), σ. 492: «Ο Γενικός Στρατιωτικός Διοικητής του Μορέως Ιάκωβος ντε Μόστο, από Πάτρα στις 14 Γενάρη του 1702, προς τον Δόγη: ... Εσημειώθησαν μερικά κρούσματα πανώλους και, ότι το χωρίον Βρακοχώρι, απέχον δύο-τρία μίλια από το Σαπάντι, παραμένει άθικτον...». Πρβλ. Παπατρέχας Γεράς., *Ιστορία του Αγρινίου και της γύρω περιοχής από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή*, (εκδομένο από τον Δήμο Αγρινίου, 1991), σ. 118-119.

¹⁵ Machiel Kiel, *ό.π.*, σ. 724.

¹⁶ Στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.balkanpazar.org/rumeli_evliyacelebi.asp

¹⁷ EVLİYÂ ÇELEBİ (1611; - 1682;), *SEYAHATNÂME'SİNDE ARNAVUTLUK – I*, σ. 627-628, στο χειρόγραφο με αραβική γραφή. (Δες ολόκληρο το απόσπασμα στο τέλος της μελέτης μας αυτής).

Ιωαννουλίου τού Αιτωλού υπό Αναστασίου Γορδίου», *Νέος Ελληνομνημίων*, 4, 1907, (σσ. 27-80), (επιμέλεια Σπυρ. Λάμπρου), σ. 34). Είναι δε ενδιαφέρουσα η μαρτυρία αυτή, γιατί ο Αναστάσιος Γόρδιος με τον επιρρηματικό προσδιορισμό «βαρβαρικώς»¹⁸ εννοεί την προφορική λεκτική διατύπωση των τοπωνυμίων αυτών στην ελληνική δημοτική γλώσσα, στο στόμα του Ελληνικού λαού, ήτοι ως προφέρονταν στην καθομιλουμένη λαϊκή γλώσσα τον 17^ο αιώνα τα τοπωνύμια «Ζαπάντη» και «Βραχώρη». Αυτό μάλιστα μάς αφήνει να το εννοήσουμε ο ίδιος ο Αναστάσιος Γόρδιος σε άλλο σημείο του ίδιου κειμένου του, όπου διαχωρίζει γλωσσικώς τα συγγράμματα του Ευγενίου Γιαννούλη τού Αιτωλού σε έργα γραμμένα σε λόγια αρχαΐζουσα γλώσσα, «ελληνιστί», και σε έργα γραμμένα στη δημοτική γλώσσα, «χυδαϊστί ή μιζοβαρβαριστί»: «Τά δέ λοιπά τούτου [τού Ευγενίου Ιωαννουλίου τού Αιτωλού] τών συγγραμμάτων εις επιστολάς αναφέρεται, τας μέν καί ελληνιστί, τας δέ καί χυδαϊστί ή μιζοβαρβαριστί, ίν' ούτως είπω, γεγραμμένας ...». («Βίος Ευγενίου Ιωαννουλίου του Αιτωλού υπό Αναστασίου Γορδίου...», *ό.π.*, σ. 74).

Όμως, στην ξενόγλωσση έντυπη καταγραφή του, ο ελληνικός λογότυπος τού οικωνυμίου «Βραχώρη», κατά την γραφή (ορθογραφία) τού Αναστασίου Γορδίου, λαμβάνει παραλλαγμένες λίγο ως πολύ λεκτικές αποτυπώσεις με το ίδιο σημασιόμοιο, στη στενή ή στην ευρύτερη σημασία του, ανάλογα με το σημασιόμοιο που επιδιώκετο να δηλωθεί από τον χρήστη του οικωνυμίου αυτού, ήτοι «Βραχώρη».

Αυτών ακριβώς τών έγγραφων παραλλαγμένων λεξιτύπων/“φωνητών” (= λεκτικών αποτυπώσεων) τού σήματός της αυτής πόλεως, «Βραχώρη», διερεύνησα το διαφορετικό σημασιόμοιο, με βάση την κατηγοριοποίησή τους σε δύο σύνολα λεξιτύπων/«φωνητών»:

(α). Αφενός, διερεύνησα το σύνολο με τις παραλλαγμένες λεκτικά και ηχητικά καταγραφές τού οικωνυμίου «Βραχώρη» στις μεσαιωνικές Οθωμανικές Τουρκόγλωσσες κειμενικές πηγές είτε με αραβική γραφή (= οθωμανικό αλφάβητο) είτε με λατινόγραφο νεοτουρκικό αλφάβητο, προκειμένου να δηλώνεται η αντίστοιχη αποχρώσα διοικητική-στρατιωτική υποδιαίρεση τού «σαντζακίου του Κάρλελι». Τοιουτοτρόπως προέκυψε η εξής κατηγοριοποίηση:

–α.1– Από τη μια δηλώνεται η ίδια η κωμόπολη ως κάτωθι:

–α.1.1– «Vrachori»¹⁹. Με την επωνυμία αυτή βρίσκουμε το οικωνύμιο αυτής της κωμόπολης καταγραμμένο σε οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο, το 1642.

¹⁸ Πρβλ.: Τζέφρου Χόρροκς, *Ελληνικά: ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της*, (τίτλος πρωτοτύπου: Geoffrey Horrocks, *Greek: A History of the Language and its Speakers*, 1997), (μετάφρ. Μελίτα Σταύρου & Μαρία Τζεβελέκου, “Εστία”, 2006), σ. 588: «ο αμφίγλωσσος (= ο γράφων μιζοβαρβαριστί (= αρχαΐζουσα + καθομιλουμένη)) συγγραφέας είναι επιρρεπής σε περιστασιακά ολισθήματα, ή σε παραχωρήσεις προς την προφορική γλώσσα».

¹⁹ «Vrachori». Απαντά, το 1642, με αυτόν τον λεξίτυπο σε Οθωμανικό φοροκατάλογο. Βλ. Machiel Kiel, *ό.π.*, 724.

-α.1.2- «*Vrahor Kasabasi*²⁰» (= «κασαμπάς [= κωμόπολη] Βραχώρ[ι]») καταγράφεται το 1668, από τον Εβλιά Τσελεμπί.

-α.1.3-«*villa Vracori*». Στην «ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΕΠΤΗ ΤΩΝ ΝΗΣΙΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ANDREA NAVIGER ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΔΟΓΗ FRANCESCO MOROSINI, Βενετία, 16 Ιανουαρίου 1691»²¹, στους στίχους 216-223, αναφέρεται ότι: ο «Ανώτερος Επιθεωρητής (Colonello e Soprintendente) τού Βάλτου και Ξηρομέρου» [= στρατιωτικός διοικητής της βενετοκρατούμενης περιφέρειας Βάλτου και Ξηρομέρου, στον οποίον έχουν παραχωρηθεί και πολιτικές αρμοδιότητες], Γεώργιος Μόρμορης (1687-1691, συνταγματάρχης του Βενετικού στρατού), έλαβε μέρος στις επιχειρήσεις εναντίον δύο στρατιωτικών κέντρων των Τούρκων, αφενός στο «*villa Vracori*» (Βραχώρι [Αγρίνιο]) και αφετέρου στο Αιτωλικό, τον Μάιο τού 1688.²² Παραθέτω τούς στίχους 216-223: «Ma per riassumere le cose in comendio non lasciò di ravvivare alla felicità della memoria di V.V.E.E. il fatto delli due centro Turchi, che callati dalla villa Vracori per invader la terra di Natolikò il mese di maggio del 1688 spinsi á quella parte il Colonello Mormori colla sua compagnia, e con altra gente, che l'ha potuto in quell' istante raccogliere, e seguito con essi l' incontro, piegorono li Turchi coll' eccidio di molti, altri presi schiavi»²³.

-α.1.4- Με τη διατύπωση «*Βραχώρι*», με ελληνική γραφή, βρίσκουμε το τοπωνύμιο καταγραμμένο σε οθωμανικό έγγραφο-πρόσκληση, γραμμένο

²⁰ «*Vrahor Kasabasi*» [«κωμόπολη Βραχώρ[ι]»]: Αναφέρεται έτσι, το 1667 ή το 1668, από τον EVLİYÂ ÇELEBÎ (1611; - 1682;), *SEYAHATNÂME'SİNDE ARNAVUTLUK* – I , σ. 627-628, (στο χειρόγραφο με αραβική γραφή). – Ενημερωτικά αναφέρω εδώ ότι έχουμε την εξής Διοικητική υποδιαίρεση τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: Διαιρέθηκε σε ευρείες διοικητικές περιφέρειες τα μπεηλερμπεηλίκια, ή εγιαλέτια/βιλαέτια: αντιστοιχούσαν προς τις γενικές διοικήσεις Πελοποννήσου, Μακεδονίας κ.λ.π., στις οποίες ήταν διαιρεμένη παλαιότερα η Ελλάδα, αν και το εγιαλέτιον ήταν συνήθως περιφέρεια κατά πολύ ευρύτερη αυτών. Εμμένοντας στον διοικητικό και στρατιωτικό όρο βιλαέτι (vilayet) Ο Rouqueville, εκτός του όρου βιλαέτιον, χρησιμοποιεί και τους όρους βοεβοδαλίκιον και canton (Γιαννόπουλος Ι., (ιδ. διατρ. 1971), σ. 49, υποσημ. 2). Αυτή η μέγιστη διοικητική περιφέρεια του οθωμανικού κράτους ήταν διαιρεμένη, κατά περίπτωση, σε μεγάλο ή μικρό αριθμό σαντζακίων (= νομών). Κάθε σαντζάκιον (= νομός) διαιρούνταν σε μικρότερες διοικητικές περιφέρειες, τους καζάδες (= επαρχίες). Σνηθέστατο ήταν κάθε καζάς να φέρει το όνομα της πρωτεύουσας αυτού (Γιαννόπουλος Ι., (1971), σ. 71, υποσημ. 7 αρχομένη από τη σ. 70). Εκ των περιηγητών ο W. Leake, εκτός του όρου καζάς χρησιμοποιεί και τον όρο district (Γιαννόπουλος Ι., (ιδ. διατρ. 1971), σ. 49, υποσημ. 2). Κάθε καζάς (= επαρχία) ήταν διαιρεμένος στους ναχιγιέδες. Ο ναχιγιές αντιστοιχούσε προς τους παλαιότερους ελληνικούς δήμους, οι οποίοι συναποτελούνταν από πολλά χωριά, με μια κύρια πόλη τουλάχιστον ως πρωτεύουσα. (Γιαννόπουλος Ι., (ιδ. διατρ. 1971), σ. 26-27, 73-89).

²¹ Πηγή: Πρωτότυπο. Ανέκδοτο. Εκδίδεται από το ASV, Sen. Relazioni Ambasciatori, busta 77,χ.ά Στο άνω αριστερό μέρος του πρώτου διφύλλου η χρονολογία πρωτοκόλλησής του (16 Genaro 1691) από τον Γραμματέα G. Zuccato. Εκδόθηκε από τον Αστέριον Π. Αρχοντίδη, *Η Βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα, (1684-1699): Συμβολή στην Ιστορία της περιοχής του Αμβρακικού Κόλπου και της Αιτωλοακαρνανίας*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη, 1983, σ. 189-208, μόνον το τμήμα τού εγγράφου που αναφέρεται στη Λευκάδα και στην περιοχή του Αμβρακικού Κόλπου. Από το έγγραφο αυτό τη μελέτη μας ενδιαφέρουν οι στίχοι 216-223.

²² Αστέριος Π. Αρχοντίδης, *Η Βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα, (1684-1699) ...*, ό.π., σ. 38 και υποσημ. 36 στην ίδια σελίδα.

²³ Αστέριος Π. Αρχοντίδης, *Η Βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα, (1684-1699) ...*, ό.π., σ. 195-196.

στην Ελληνική γλώσσα, που απευθύνει ο οθωμανός Αβδή βέης που έχει έδρα το Βραχώρι, την 25 Ιαν. 1717, προς τούς κατοίκους τής Λευκάδας: «*Πρόσκλησις Αβδή Βέη, αντιπροσώπου τού πολλά τά έτη Αρχιστρατήγου Μπεκήρ Πασά τής Βονίτσης. Πρός υμάς τούς προκρίτους τής πόλεως Λευκάδος και τούς Προεστώτας τών χωρίων τής νήσου. Μάθετε, ότι επειδή ήλθεν ο Χριστιανός εις τήν νήσον σας και εις το φρούριον τής Αγίας Μαύρας, ο πολλά τα έτη κύριός μας ο Σουλτάνος, απεφάσισε να εκστρατεύση εναντίον τού Χριστιανού και βοηθεία τού Θεού να τον εκδιώξη. ... Αναμένω απάντησίν σας. 25 Ιανουαρίου 1717 - Βραχώρι*»²⁴.

–α.2– Από την άλλη, με παραλλάσσοντες λεξιτύπους, καταγράφεται η επωνυμία μιας επαρχίας τού “σαντζακίου του Κάρλελι”, στην οποία –επαρχία– υπαγόταν διοικητικά η κωμόπολη *Vrahor* (*Βραχώρ[ι]*):

–α.2.1– *Abulahor* ή *Apulachor* : Τον καζά με αυτή την επωνυμία τον πρωτοβρίσκουμε καταγεγραμμένον με τον οθωμανικό λογότυπο «*Abulahor*»²⁵ [*Αμπουλαχώρ*]» (ή «*Apulachor*»),

²⁴ Το έγγραφο αυτό το καταγράφει ο Κων/νος Γ. Μαχαιράς, *Η Λευκάς επί Ενετοκρατίας 1684-1797*, (Αθήναι 1971, φωτοανατύπωση Αθήνα 2008), σ. 84-85.

²⁵ Βλ.: –Mustafa Ben Abdalla Hadschi Chalfa, *Rumeli und Bosna*, (το πρώτο μέρος του άρχισε να γράφεται το 1058/1648, [μετάφρ. υπό Joseph von Hammer, Wien 1812]), σ. 129. –*ΕΒΛΙΑ ΤΣΕΛΕΜΠΙ, Ταξίδι στην Ελλάδα*, (έρευνα, λογοτεχνική απόδοση Ν. Χειλαδάκης, έκδ. “Εκάτη”, 1991), σ. 210-211: περιγραφή του κασαμπά Ζεμπάν [Ζαπάντι], και σ. 220-222: ο κασαμπάς Λαχόρ [Βραχώρι]. –Λούπης Δημ., «Η Λευκάδα στην οθωμανική γεωγραφία και περιήγηση», *Πρακτικά Β΄ Συμποσίου: Η Λευκάδα μέσα στο ταξίδι*, Λευκάδα 9-10 Αυγούστου 1997, (σσ. 73-86). –Γιαννόπουλος Ιωάν., “Η περιήγησης του Εβλιά Τσελεμπί ανά την Στερεάν Ελλάδα”, *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΤΕΡΕΟΕΛΛΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ*, τ. Β', (1969-1970), σσ. 139-198. –Δημητριάδης Βασ., *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπί*, (Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια. Θεσσαλονίκη 1973). –Γιαννόπουλος Ι., *Η Διοικητική Οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατίαν (1393-1821)*, (διδ. διατρ., 1971). –*ΕΒΛΙΑ ΤΣΕΛΕΜΠΙ, Ταξίδι στην Ελλάδα*, (έρευνα, λογοτεχνική απόδοση Ν. Χειλαδάκης, έκδ. “Εκάτη”, 1991), σ. 210-211: περιγραφή του κασαμπά Ζεμπάν [Ζαπάντι], και σ. 220-222: ο κασαμπάς Λαχόρ [Βραχώρι]. –Μοσχόπουλος Νικηφόρος, “Η Ελλάς κατά τον Εβλιά Τσελεμπί”, *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ*, τ. ΙΔ', 1938, ΙΕ', 1939, και ΣΤ', 1940. –Μοσχόπουλος Νικηφόρος, [1871-1964], “Κιατίπ - Τσελεμπί”, στη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 14ος, Αθήναι, χ.χ.ε., σ. 355. –Kiel (Machiel), «Population and Settlement of the sandjak of Karli-Ili - AetoloAkarnania- during the Turkokratia», *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου ΑιτωλοΑκαρνανίας, Αγρίνιο 29-31/3/2002*, τόμος Β΄ [2004], σ. 705-728.

από τον Katib Celebi (Κιατίμπ Τσελεμπί, 1609-1657) ή Haji Khalifeh (Χατζή Κάλφα), στο σύγγραμμά του, *Πανόραμα τού Κόσμου*²⁶, που άρχισε να το γράφει το 1648, (σύγγραμμα γνωστό περισσότερο από τη μεταφρασμένη στα γερμανικά έκδοσή²⁷ του με τίτλο, Mustafa Ben Abdalla Hadschi Chalfa, *Rumeli und Bosna*, μετάφρ. υπό Joseph von Hammer, Wien 1812, σ. 129).

Αυτόν τον καζά, τον καταγραμμένον από τον Χατζή Κάλφα ως *Abulahor*, ο Εβλιά Τσελεμπί, στο *Οδοιπορικό* του, τον καταγράφει, στο ίδιο κείμενό του σε διαφορετικές σελίδες, με έτερα παραλλαγμένα επώνυμα, χωρίς να γράφει γιατί, όπως:

–α.2.2– «*Vlahor*²⁸ *Kazasinin nahiyesidir*» [= «καζάς/επαρχία Βλαχώρ»]), εις την οποίαν υπαγόταν διοικητικά η κωμόπολη «*Βραχώρι*». Συγκεκριμένα, ο Εβλιά Τσελεμπί γράφει ότι «ο ναχιγιές/δήμος του κασαμπά/κωμόπολης [*Vrahor*], (Βραχωρίου) ανήκει διοικητικά στον καζά [= επαρχία] *Vlahor*».

–α.2.3– *Lahoz* [*Kazasinin*]. Γράφει, συγκεκριμένα, ο Εβλιά Τσελεμπί σε άλλο σημείο του ιδίου κειμένου του: «καζάς [=επαρχία] *Lahoz*».

–α.2.4– *Lahor* [*Kazasinin*]. Σε άλλο χειρόγραφο τού αυτού κειμένου τού Εβλιά Τσελεμπί απαντάται το ίδιο οικωνύμιο με γραφή «*Lahor*»: «καζάς [=επαρχία] *Lahor*». Σημειωτέον εδώ ότι σε άλλο χειρόγραφο τού αυτού κειμένου, με την ίδια επωνυμία «*Lahor*» αναφέρει ο Εβλιά Τσελεμπί και τον ναχιγιέ: «*Γνωρίσματα του κασαμπά Lahor* [Βραχώρι]: ... ανήκει εις το χόμα του

²⁶ Για το έργο, *Πανόραμα του Κόσμου*, γραμμένο από τον λόγιο Κιατίμπ Τσελεμπί, (το πρώτο μέρος του άρχισε να γράφεται το 1058 [ισλαμικό ημερολόγιο]/1648 [χριστιανικό ημερολόγιο], και τις εκδόσεις του, δεξ: Λούπης Δημ., «Η Λευκάδα στην οθωμανική γεωγραφία και περιήγηση», *Πρακτικά Β' Συμποσίου: Η Λευκάδα μέσα στο ταξίδι*, Λευκάδα 9-10 Αυγούστου 1997, (σσ. 73-86), σ. 74, υποσημ. 5 και 6. Πρβλ.: Mustafa Ben Abdalla Hadschi Chalfa, *Rumeli und Bosna*, μετάφρ. υπό Joseph von Hammer, Wien 1812, σ. 127-129. Βλ. και Γιαννόπουλος Ιωάν., *Η Διοικητική Οργάνωσις τής Στερεάς Ελλάδος κατά τήν Τουρκοκρατίαν (1393-1821)*, (διδ. διατρ., 1971), σ. 26, 74, 87, που από αβλεψία γράφει έξι καζάδες, δεν αναφέρει δηλ. τον καζά Πρεβέζης στη σ. 74.

²⁷ Mustafa Ben Abdalla Hadschi Chalfa, *Rumeli und Bosna*, (το πρώτο μέρος του άρχισε να γράφεται το 1058 [ισλαμικό ημερολόγιο]/1648 [χριστιανικό ημερολόγιο], [μετάφρ. υπό Joseph von Hammer, Wien 1812]), σ. 127-129.

²⁸ «*Vlahor Kazasinin nahiyesidir*» (= καζάς Βλαχώρ). (Αναφέρεται το 1667 ή το 1668 από τον EVLİYÂ ÇELEBİ, *SEYAHATNÂME*, ό.π., σ. 627-628.

Κάρλελι και είναι ναχιγιές του καζά Λαχώρ. ..» (μετάφρ. Γ. Μαυροχαλυβίδης²⁹).

Αυτές οι τουρκόγλωσσες επωνυμίες ετυμολογικά προκύπτουν από τουρκοπερσικές λέξεις με ριζική έννοια είτε αυτή του «σταύλου» είτε αυτή του «σταυλάρχου», στις δύο χρήσεις της, δηλ. και ως ουσιαστικό με σημαινόμενο «αυτός που εποπτεύει τους σταύλους», και ως επίθετο-τίτλος, ήτοι «αξιωματικός που διοικεί το Ιππικό» και ως εκ τούτου είναι ο ίδιος και «Σταυλάρχης» υπεύθυνος των σταύλων του Ιππικού. Σταυλάρχες θα πρέπει να ήσαν και Έλληνες, αν κρίνουμε από την παράλληλη προσαγόρευση του οπλαρχηγού Γεωργίου Γουλιμή με το παρωνύμιο Λαχούρης, που πολέμησε στο πλευρό του στρατηγού Χρήστου Γρίβα (παππού τού στρατάρχη Θεοδώρου Γρίβα), κατά το επαναστατικό κίνημα του 1770, με την υποκίνηση τής Ρωσίας.³⁰ Μάλιστα, αυτός ο τίτλος, «Σταυλάρχης», ως σημαινόμενο τού αξιωματικού τού Ιππικού θα πρέπει να ήταν διεθνής, αφού καθιερώνεται και ως υψηλόβαθμος στρατιωτικός τίτλος και επί τής βασιλείας τού Όθωνος στην Ελλάδα: τον έφερε ένας από τους υπασπιστές του βασιλιά, όπως και στα υπόλοιπα Κράτη τής Ευρώπης.

Αξίζει, επίσης, να επισημανθεί εδώ ότι, η φωνητική προφορική απόδοση, δηλαδή ο προφορικός φωνητικός φθογγισμός τής τούρκικης λέξης που έχει πολιτογραφηθεί στη λατινόγραφη τουρκική γραφή, εις μεν τους Οθωμανούς Τούρκους δεν δημιουργεί ερωτήματα περί του εννοιολογικού περιεχομένου τού σημαινομένου, ήτοι για τη σημασία της λέξης, γιατί για τούς τουρκόφωνους, όντας μητρική, η προφορική γλώσσα είναι προηγούμενη και η γραπτή αποτύπωσή της επόμενη. Κατανοούν, ως εκ τούτου, πολύ καλά το σημαινόμενο τών ως άνω τοπωνυμικών. Το ζήτημα, λοιπόν, τίθεται μόνον για τους αλλόγλωσσους Ευρωπαίους και τους Ελληνόγλωσσους κατοίκους τού ελλαδικού διαμερίσματος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Αυτή, συνεπώς, η ποικιλία λεξιτύπων προκειμένου να δηλωθεί το γεωγραφικό στίγμα ενός και του αυτού τοπωνυμικού δεν είναι τυχαία, αλλά

²⁹ Γιαννόπουλος Ιωάν., "Η περιήγησις του Εβλιά Τσελεμπί ανά την Στερεάν Ελλάδα", *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΤΕΡΕΟΕΛΛΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ*, τ. Β', (1969-1970), (σσ. 139-198), σ. 191.

³⁰ Χαβέλλας Θεόδ., *Ιστορία των Αιτωλών*, (1883), βιβλίον δεύτερον, μέρος δεύτερον, σ. 42.

ιστορικός επιβεβλημένη, προκειμένου να δηλωθεί, κατά περίπτωση, η ειδοποιός διαφορά τού σημαινομένου εννοιολογικού περιεχομένου που εσωκλείει έκαστος εκ των ως άνω λογοτύπων: Ήταν αναγκαίο, δηλαδή, να δηλώνονται, συγχρόνως, τέσσερα διαφορετικά σημαινόμενα με ειδοποιό διαφορά μεταξύ τους:

Πρώτον, δηλώνεται ο ίδιος κασαμπάς (κωμόπολη) «*Βραχώρη*».

Δεύτερον, δηλώνεται η επωνυμία της πρωτεύουσας του ομώνυμου καζά (επαρχίας) αλλά και η επωνυμία τού ίδιου τού καζά.

Τρίτον, δηλώνεται η πρωτεύουσα ολοκλήρου τού «σαντζακίου τού Κάρλελι», όταν πλέον πρωτεύουσα αυτού γίνεται το «*Βραχώρη*», μάλλον μετά το 1684, αν και οι προγενέστερες χρονικά καταγραφές τού τοπωνυμικού σε χάρτες μπορεί να παραπέμπουν και σε πρωιμότερη ανακήρυξη του σε πρωτεύουσα τού σαντζακίου.

Τέταρτον, και σημαντικότερον, δηλώνεται, παραλλήλως, και η έδρα τής «Οθωμανικής Στρατιωτικής Βάσης» που εδρεύει στο «*Βραχώρη*», αφού οι τιτλούχοι υψηλόβαθμοι αξιωματικοί τού σπουδαίου αυτού στρατιωτικού διοικητικού κέντρου διαμένουν σε πυργόχτιστα σεράγια³¹ στην πόλη «*Βραχώρη*». Αυτή η Στρατιωτική Βάση στο Βραχώρι ήταν αμιγώς Τουρκική και συνεπώς ήταν καθιερωμένη και γνωστή με την τουρκόγλωσση επωνυμία της, επωνυμία που δήλωνε, μάλιστα ότι το στρατόπεδο αυτό διέθετε εκτεταμένους σταύλους και ότι διοικούσαν από υψηλόβαθμους αξιωματικούς που ορισμένοι έφεραν τον τίτλο και τον βαθμό του «*Σταυλάρχη*». Για τους ευρωπαίους χαρτογράφους όμως του Μεσαίωνα, το σημαινόμενο του τοπωνυμικού αυτού δεν γινόταν κατανοητό ως προς το εννοιολογικό του περιεχόμενο. Το αποτύπωναν, συνεπώς, επί του χάρτου στη «*φωνητή*» του εκδοχή, όπως θεωρούσαν δηλ. ότι το άκουσαν ή το διάβασαν καταγραμμένο σε προγενέστερο χάρτη.

Με άλλα λόγια, από αυτή την κατά περίπτωση λεκτική διάκριση, τόσο στις κειμενικές πηγές όσο και στη χαρτογραφία, αναδεικνύονται οι ειδοποιές διαφορές που έχουν να κάνουν με τον ιστορικό ρόλο που έπαιξε το *Βραχώρη* από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα: Δεν είναι πλέον μόνον μια ακμάζουσα κωμόπολη. Έχει αναδειχθεί σε πρωτεύουσα όχι μόνον τού ομώνυμου καζά

³¹ Βλ.: Παπακωνσταντίνου Δημ., «Πυργόσπιτα της ΑιτωλοΑκαρνανίας κατά την όψιμη τουρκοκρατία», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου ΑιτωλοΑκαρνανίας*, Αγρίνιον 29, 30, 31 Μαρτίου 2002, [2004], τόμος Β', σ. 809-836.

αλλά και ολοκλήρου τού «Σαντζακίου τού Κάρλελι»³². Παράλληλα, θεωρώ ότι, με την τοπωνυμική αυτή καταδήλωση, ανεξαρτήτως τών «φωνητών» παραλλαγών της, ήθελαν να δηλώσουν άλλη μία, τη σπουδαιότερη, ειδοποιό διαφορά: ότι το Βραχώρι ήταν το διοικητικό-στρατιωτικό κέντρο της «Οθωμανικής Στρατιωτικής Βάσης» που έδρευε εκεί, μιας από τις σπουδαιότερες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αυτή ακριβώς τη γεωγραφική θέση τού μεγίστου αυτού στρατοπέδου ήθελαν να καταστήσουν γνωστό και να εξάρουν το γεωγραφικό του στίγμα. Η συνάφεια, συνεπώς, των διαφορετικών αυτών τοπωνυμικών λογοτύπων δεν είναι τόσο η ετυμολογική όσον η ιστορική: Δηλώνουν τόπο όπου κατοικούν υψηλόβαθμοι στρατιωτικοί αξιωματούχοι και τόπο με μεγάλους σταύλους για τη σταύλιση ολοκλήρου τού ιππικού αυτής τής Οθωμανικής Στρατιωτικής Βάσης. Και αυτός ο τόπος είναι το «*Βραχώρη*», κατ' ορθογραφία τής επωνυμίας του από τον Αναστάσιον τον Γόρδιον.

(β). Αφετέρου, απαντούν συναφείς λογότυποι με το ίδιο βεβαίως σημασιόμορον που εντάσσονται στο σύνολο με τις παραλλαγμένες, μόνον «φωνητά», λεκτικές καταγραφές -του τοπωνυμίου «*Βραχώρη*»- στις μεσαιωνικές Ευρωπαϊκές κειμενικές και χαρτογραφικές πηγές, κυρίως στα Βενετικά μεσαιωνικά

³² Rouqueville F. C. H. L., *Voyage dans la Grece*, 2^η έκδοση, 6 τόμοι, 1826-1827, τόμος 3^{ος}, βιβλίο 10, κεφάλαιο 4, σ. 511-512 = ελληνική έκδοση, Φραγκίσκος Πουκεβίλ, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, τόμος *Στερεά Ελλάς, Αττική, Κόρινθος*, 1995, Βιβλίο Δέκατο, Κεφάλαιο τέταρτο, σ. 294-295: «*Το Βραχώρι, που είναι σύγχρονη πρωτεύουσα τού Κάρλελι, ιδρύθηκε, όπως λένε από Εβραίους που εκδιώχθηκαν από το Λεπάντο, το Αγγελόκαστρο και την Ακαρνανία. Αυτή όμως η παράδοση εμένα μου φαίνεται ύποπτη, με την έννοια ότι οι άνθρωποι αυτοί, [οι Εβραίοι], αναζητούν πάντοτε προστασία σε εγκαθιδρυμένες πόλεις και πουθενά δεν δημιουργούν αποικίες. Ωστόσο, σ' αυτή την περιοχή αριθμούνται: περίπου εκατόν είκοσι Ισραηλίτες με δικαιωματικά δική τους Συναγωγή, τρία τζαμιά μουσουλμανικά, και αντίστοιχες χριστιανικές εκκλησίες, αφιερωμένες στη λατρεία εξακοσίων χριστιανικών και μουσουλμανικών οικογενειών. Ανάμεσα σ' αυτόν τον ισχνό πληθυσμό, δεν επεσήμανα καμιά βιοτεχνία, γιατί οι Τούρκοι ζούσαν από το εισόδημα των τιμαρίων τους και οι Έλληνες ήσαν όλοι καλλιεργητές, έτσι που το εμπόριο να βρίσκεται αποκλειστικά στα χέρια τών Εβραίων, που κάνουν εμπόριο μεταξιού. Στις αγορές διαπίστωσα πως υπήρχαν λίγα μαγαζιά με λίγο εμπόρευμα, και στις όχθες του Θερμησοῦ [= ρέμα Ερ(η)μίτσα(:)] βρήκα μόνο μερικά εργαστήρια Τούρκων, όπου δούλευαν το μαροκινό δέρμα, κόκκινο και κίτρινο, που σήμερα το δουλεύουν σε όλη την Τουρκία». Ο ίδιος ο Φραγκίσκος Πουκεβίλ γράφει σε άλλη σελίδα ότι, στα 1805-1815, ο συνολικός αριθμός των σπιτιών του Βραχωριού, Ελλήνων, Τούρκων, Εβραίων, Αφρικανών, ανερχόταν σε εξακόσια».*

Αρχεία και στους Μεσαιωνικούς χάρτες, πορτολάνους³³, σχεδιαγράμματα και σκαριφήματα.

Κατά περίπτωση, απαντούν οι εξής τοπωνυμικοί λεξίτυποι με το ίδιο σημαινόμοιο:

–β.1– *Imrahoar*. Απαντά σε χάρτη επί του οποίου αναγράφεται η χρονολογία 1660. (Χάρτης, καταχωρημένος στο τέλος τού β' μέρους τού κειμένου μου). (Τον πραγματευόμαστε παρακάτω).

–β.2– *Vurachacori* : καταγραμμένο σε χαλκογραφία τού Giuseppe Longhi, Μπολόνια περ. 1684, με τίτλο: NOVO DISEGNO della FORTEZA della / PREVESA CON LI CIRCONVICINI PORTI CITA / TERE et CASTELI PRESI AL TVRCHO / dalle ARMI della SERENISIMA REPVBIK.^a / di VENECIA SOTO il COMANDO DEL Ecc.^{mo} / Sig.^o FRANCESCO MORESINI CAVALIER / PROCVRATOR DI S. MARCHO / CAPITAN GENERAL / CONSACRATO / A MARTE. (πηγή: Η χαλκογραφία ανήκει στο «Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις», αριθμ. 111. Βλ.: *Το Ισόνιον Πέλαγος: Χαρτογραφία και Ιστορία, 16^{ος} – 18^{ος} αιώνας*, “Αρχείο Χαρτογραφίας του Ελληνικού Χώρου”, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2007), σ. 173, εικ. 65).

–β.3– *Vurachacori* : Με τον ίδιον ακριβώς τοπωνυμικό λογότυπο, *Vurachacori*, καταγράφεται και στην «cartografia a stampa», (σχεδιάγραμμα 12,5X17,7 cm.), τού Vincenzo Coronelli, σχεδιασθέν στην πενταετία 1685-1690, με τίτλο: «Dragomestre, ae altri Luoghi dell' Acarnania». (Biblioteca nazionale Marciana – Venezia – IT - VE0049 ; segnatura: 125.d.206)³⁴.

(<http://geoweb.venezia.sbn.it/mag/CartografiaMarciana.html>).

–β.4– *Wrachori*. Σε «σκαρίφημα των πολεμικών επιχειρήσεων του Βενετικού στρατού, κατά τον Βενετο-Τουρκικό πόλεμο (1684-1699) με την πορεία τού Βενετικού στρατού προς το χωριό Δραγαμέστο³⁵» Ακαρνανίας, το 1684, σκαρίφημα δημιουργημένο το αμέσως επόμενο διάστημα των επιχειρήσεων αυτών, αναγράφονται τα τοπωνυμικά, *Wrachori* και *Sapandi*.

³³ -Armand Delatte, *Les Portulans Grecs*, (Paris 1947).

³⁴ Vincenzo Maria Coronelli (1650-1718), *Atlante Veneto (1690-1696)*. Στον τόμο αυτόν συγκεντρώθηκε το σύνολο τής χαρτογραφικής παραγωγής του. Σημαντικές είναι και οι εκδόσεις του που αναφέρονται στον ελληνικό χώρο, όπως το βιβλίο *Memorie Istoriogeografiche Delli Regni della Morea e Negroponte* (1686), και το *Description géographique et historique de la Moree* (1687).

³⁵ Πρβλ.: -Δημητρώκας Ιωάν., *Ιστορία του Δραγαμέστου/Αστακού και της περιοχής του στα Νεότερα Χρόνια (περ. 1470-1832)*, τόμος I, εκδ. “Στέφ. Βασιλόπουλος”, Αθήνα 2010.

(πηγή: BM, IT. VI, VII, 400 (8310). Το σκαρίφημα είναι ένθετο στο βιβλίο του Αστέριου Π. Αρχοντίδη, *Η Βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα (1684-1699) – Συμβολή στην Ιστορία της περιοχής του Αμβρακικού Κόλπου και της ΑιτωλοΑκαρνανίας*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 1983. Είναι επίσης τυπωμένος και στο βιβλίο του Ιωάν. Δημητρούκα, *Ιστορία του Δραγαμέστου/Αστακού και της περιοχής του στα Νεότερα Χρόνια (περ. 1470-1832)*, (Αθήνα, 2010), στη σ. 77).

–β.5.1–: *Vnracori*, και –β.5.2–: *Vnricori* : Έχουμε στο ίδιο κείμενο, προφανώς από αβλεψία τού συντάκτη τού κειμένου, το αυτό τοπωνυμικό με διαφορετικόν έναν μόνο χαρακτήρα: Συγκεκριμένα, στον τίτλο τής «Έκθεσης Πεπραγμένων» τού στρατηγού Francesco Morozini, γραμμένη το 1684, προς τη Δημοκρατία της Βενετίας, με τίτλο, «Distinta Relatione della Segnalata Vittoria ottenuta dall'Armi della Serenissima Republica di Venetia Sotto il Comando dell'Eccellentiss. Sig. Capitan Generale Francesco Morosini Con lo disfacimento delle due importanti Piazze Vnracori, e Dragomestre Con 30. Villaggi, e 80. Venetia u.a. 1684», το τοπωνυμικό καταγράφεται ως *Vnracori*. Ενώ εντός τού κειμένου, στη σ. 2, είναι καταγραμμένο ως *Vnricori*: «... la Città di Vnricori, e Dragomestre, ...». (πηγή: Bayerische Staatsbibliothek. Munchener DigitalisierungsZentrum. Signatur: Eur. 1009 q).

(<http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10409368.html> και το pdf εδώ: <http://www.Bsb-muenchen-digital.de/~web/web1040/bsb10409368/images/index.html?digID=bsb10409368&pimage=1&v=pdf&nav=0&l=de>).

–β.6– *Wracori*. Το τοπωνυμικό *Wracori*, μαζί με το τοπωνυμικό *Sapandi* (Ζαπάντι / νυν Μεγάλη Χώρα), καταγράφονται σε χάρτη τού 1684, με λογότυπο επ' αυτού: «MACEDONIA EPIRO LIVADIA ALBANIA E IANNA / *Diuise nelle sui parti principali da GIACOMO / CANTELLI da Vignola su l' Esemplare delle / Carte migliori, e su le piurecenti Relationi con l' acrescim di molte notizie. Data in luce da-gio Giacomo de Rossi dalle sue stampe in Roma alla / Roce con Privilegio del S. Pont 1684*».

–β.7– *Viacouij*. Στα απομνημονεύματα τού αξιωματικού τού Βενετικού στρατού Vincenzo Galassi, με τίτλο, *Fatti memorabili di quanto e seguito fra l'Armi Christiane contro quelle del Turcho, dall'Anno 1684*, σε ορισμένες σελίδες (σ. 24-25), όπου

περιγράφει τις στρατιωτικές επιτυχίες τού Βενετικού εκστρατευτικού σώματος, τού ενισχυμένου με τους εθελοντές που είχε φέρει ο Έλληνας συνταγματάρχης τού Βενετικού στρατού Άγγελος Δελλαδέτσιμας, στην *Αιτωλία* και *Ακαρνανία*, το 1684, κατά των Οθωμανών Τούρκων, αναφέρει και ορισμένα τοπωνύμια, μεταξύ των οποίων, το *Viacouil* δηλ. το Βραχώρι(;), το *Sipandi* [= Ζαπάντι/Μεγάλη Χώρα], τα *Calluia* [=Καλύβια], το *Angelo Castro*, την *Striuoria* [= Γουριά(;)], το *Guocori* [= Νεοχώρι(;)] και το *Dragomeste* [=Δραγαμέστον].

(πηγή: http://books.google.gr/books/about/Fatti_memorabili_di_quanto_%C3%A8_seguito_fr.html?id=LrpBAAAACAAJ&redir_esc=y), (ημερομηνία πρόσβασης και ανάκτησης 21.5.2012).

-β.8- «*Βρακοχώρι*». Με την επωνυμία αυτή, με την οποία βέβαια υπονοείται το *Βραχώρι*, το αναφέρουν αφενός ο προβλεπτής Αγίας Μαύρας [Λευκάδας] Πιέτρο Μπέμπο σε έγγραφό του προς τον Δόγη της Βενετίας³⁶ αποσταλέν στις 26-5-1689, αφετέρου ο Γενικός Στρατιωτικός Διοικητής τού Μορέως Ιάκωβος ντε Μόστο, σε έγγραφό του αποσταλέν από Πάτρα στις 14 Γενάρη του 1702, προς τον Δόγη τής Βενετίας. (βλ. παρακάτω).

Ως εμφανίζουν αυτοί οι παραλλαγμένοι λογότυποι ενός και τού αυτού τοπωνυμικού που όμως παραπέμπει σε διαφορετικά σημααινόμενα, παρατηρούμε ότι, η ονοματοδοσία από τη μια και η λεκτική εκφορά από την άλλη ενός και του αυτού τοπωνυμικού περιπίπτει στη δική της σημασιολογική «περιπέτεια» που είναι και το αντικείμενον αυτής της έρευνάς μας.

Με άλλα λόγια, σ' αυτές τις ως άνω έντυπες λεκτικές παραλλαγές, ελληνόγλωσσες

³⁶ Βιβλιογραφία σχετ.: -Λούντζης (Ερμάννος), *Η Ενετοκρατία στα εφτάνησα*, (εκδόσεις «Κάλβος», 1969). -Μέρτζιος Κ. Δ., «Ειδήσεις περί της Στερεάς Ελλάδος εκ των Αρχείων της Βενετίας», *Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών*, τ. Β', 1969-70, σσ. 339-436. -Μέρτζιος Κ. Δ., «Συμπλήρωμα εις την Ηπειρωτικήν Χρονογραφίαν», *ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ*, τ. 6, 1957, σσ. 485-496. -Μέρτζιος Κ. Δ., «Κάρολος Α' ο Τόκκος προς τον Δόγην της Βενετίας. Μία ανέκδοτος επιστολή του εξ Ιωαννίνων, του 1425», *Ηπειρωτική Εστία*, τόμ. 2, (1953), σ. 793. -Μέρτζιος Κ. Δ., «Trois lettres inedites de Charles Tocco en 1427, 1428 et 1432», *Akten des XI Internationalen Byzantinistenkongresses*, Munchen 1958, [1960], σ. 352-354. -Νεραντζής Ι., «Τοπική Ιστορία και Τοπική Βιβλιογραφία», *ΠΑΡΟΥΣΙΑ: ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ*, (τριμηνιαία έκδοση της «Ένωσης ΑιτωλοΑκαρνανών Λογοτεχνών», 51, Ιαν.-Μάρτ. 2010, σ. 12-22. -Ριζόπουλος Γ., «Μετάφραση του κειμένου του W. Leake που αναφέρεται στη περιήγησή του στην Ακαρνανία», *ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ*, 1966, (σσ. 129-135), σ. 131-132.

και αλλόγλωσσες, ενός και του αυτού τοπωνυμικού, που, λίγο ως πολύ, «φωνητά» μοιάζουν μεταξύ τους, παρατηρούμε ότι και η λεκτική εκφορά αυτού τού τοπωνυμικού κυριώνυμου, είτε στην ελληνόγλωσση διατύπωση/εκδοχή του είτε στην αλλόγλωσση διατύπωση/εκδοχή του, περιπίπτει σε μια ιδιότυπη, τώρα, ‘‘περιπέτεια’’: περιπίπτει δηλαδή από τον έναν λεκτικό τύπο στον άλλον, από τη μια παραλλαγή τής επωνυμίας στην άλλη παραλλαγή τής αυτής επωνυμίας, χωρίς να φαίνεται ή να δηλώνεται αποχρών λόγος που να οδηγεί τον οθωμανό ή τον ευρωπαϊό γραφέα ή χαρτογράφο εκάστου εκ των ως άνω διαφορετικών λεξιτύπων στη συγκεκριμένη επιλογή του. Το ότι βέβαια δεν φαίνεται, ή δεν δηλώνεται ο αποχρών λόγος μιας εκάστης ονοματοδοσίας εκ των ως άνω, το γεγονός τούτο δεν σημαίνει βεβαίως ότι αυτός ο αποχρών λόγος δεν υφίστατο κάθε φορά.

Ακριβώς σε αυτή, λοιπόν, την αναζήτηση και κατάθεση τού αποχρώντος λόγου αυτής τής ποικίλης λεκτικής εκφοράς ενός και τού αυτού τοπωνυμικού συνίσταται και η συνέχεια αυτής τής έρευνάς μας, το πρώτο μέρος της οποίας το πραγματευτήκαμε ήδη.

Συνακόλουθα, ως παρακολουθήσουμε, στη διαχρονική της εξέλιξη, αυτή τη γλωσσολογική και ιστορική «περιπέτεια» του τοπωνυμικού «*BPAXΩΠI*», αναζητώντας συνάμα την πιθανή υπαρκτή ετυμολογική του σχέση με τους αντίστοιχους αλλόγλωσσους λογότυπους τού αυτού σήματος, στον βαθμό που οι γνώσεις μάς επιτρέπουν τη διερεύνηση τής ετυμολογίας αυτών των ως άνω αλλόγλωσσων τύπων.

Συγκεκριμένα, στην ερευνά μας, διαθεματικής χροιάς, δηλ. συνδυασμένης γλωσσολογικής και ιστορικής έρευνας, θέσαμε αρχής το εξής ερώτημα: Τι είδους γλωσσολογική και ιστορική σχέση έχει ο τοπωνυμικός λογότυπος του πολισματος «*Βραχώρι*»-«*Vrahor*», στην ελληνόγλωσση και τουρκόγλωσση διατύπωση του, με τα ως άνω παρεμφερή, είτε λεκτικά είτε φωνητικά, ξενόγλωσσα τοπωνυμικά, τα οποία υποδηλώνουν διοικητικές-γεωγραφικές υποδιαιρέσεις, και τα οποία απαντούν στις μεσαιωνικές ιστορικές πηγές, – όπως σε κρατικά έγγραφα Ελληνικά και Οθωμανικά, σε Οθωμανικά Αρχεία Κωνσταντινουπόλεως και Άγκυρας, σε κώδικες, σε χρονικά, σε απομνημονεύματα, σε οδοιπορικά (ευρωπαϊκής και οθωμανικής πρόλευσης), σε ημερολόγια (ευρωπαϊκής και οθωμανικής πρόλευσης), σε μεσαιωνικούς χάρτες (ευρωπαϊκής και οθωμανικής πρόλευσης), σε πορτολάνους (ευρωπαϊκής και οθωμανικής πρόλευσης), σε συγγράμματα (ευρωπαϊκής και οθωμανικής πρόλευσης),

σε βιβλία (ευρωπαϊκής και οθωμανικής πρόλευσης), κλπ.; Σημειωτέον ότι, ορισμένοι λογότυποι τών τοπωνυμικών αυτών απαντούν στις Οθωμανικές ιστορικές πηγές καταγεγραμμένοι με αραβικά τυπογραφικά στοιχεία, ήτοι με χρήση τού αραβικού αλφαβήτου, που αρχικά χρησιμοποιούσαν στη γραφή τους οι Οθωμανοί. Σήμερα, βεβαίως, ορισμένες από αυτές τις *κειμενικές* πηγές με τουρκοαραβική γραφή απαντούν τώρα και σε εκδόσεις με χρήση του λατινιοποιημένου νεοτουρκικού αλφαβήτου, όπως, για παράδειγμα, το *Οδοιπορικόν* του Εβλιά Τσελεμπί (έζησε 1610 - λίγο μετά το 1682).

“Έν πρώτοις”, είναι χρονολογικά ενδεικτικό, στη αναζήτησή μας τού χρονικού ορίζοντα που πρωτοαπαντά καταγεγραμμένο το τοπωνύμιο «Βραχώρι», το γεγονός ότι πόλη με επωνυμία «*Βραχώρι*» δεν αναφέρεται από τον ισπανοεβραίο ραβίνο Βενιαμίν του εκ Τουδέλης³⁷ στο οδοιπορικό του με τίτλο, *Βιβλίο των Ταξιδιών στην Ευρώπη την Ασία και την Αφρική*, όταν πέρασε από την περιοχή της Αιτωλίας και Ακαρνανίας ανάμεσα στα χρόνια περ. 1159 – περ. 1172/3.

Ερευνητέον, επίσης, αν το αναφέρει ή όχι, το «*Βραχώρι*», ο ολίγον προγενέστερος του Βενιαμίν, ήτοι ο ονομαστός Άραβας γεωγράφος-συγγραφέας του 12^{ου} αιώνα αλ-Ιντρίσι (Μουχάμαντ Ιμπν Μουχάμαντ αλ-Ιντρίσι, περίπου 1100-1165/70, στο γεωγραφικό του πόνημα, γραμμένο γύρω στο 1153/54, με τίτλο, *Νουζχάτ αλ-Μουστάκ φι-χιτιράκ αλ-αφάκ* (*Nuzhat al-Mushtak fihitirak al-afak*), δηλαδή «*Ευχάριστη ψυχαγωγική εκδρομή για όσους θα επιθυμούσαν να γνωρίσουν τους ορίζοντες*». Το βιβλίο αυτό είναι επίσης γνωστό και ως *Κιτάμπ αλ-Ρουτζιάρ* (*Kitab al-Rugiar*), δηλαδή, *Το βιβλίο του Ρογήρου*.³⁸

³⁷ Βενιαμίν εκ Τουδέλης, *Το Βιβλίο των Ταξιδιών στην Ευρώπη την Ασία και την Αφρική 1159-1173*, (τίτλος του έργου στα αγγλικά: *The Itinerary of Benjamin of Tudela*), (εισαγωγή-σχόλια Κοσμάς Μεγαλομμάτης – Αλ. Σαββίδης, μετάφρ. Φωτεινή Βλαχοπούλου, “Στοχαστής”, 1994).

³⁸ Βιβλιογραφία για τον αλ-Ιντρίσι, βλ. στην εισαγωγή της έκδοσης στα ελληνικά τού βιβλίου τού Βενιαμίν εκ Τουδέλης, *Το Βιβλίο των Ταξιδιών στην Ευρώπη την Ασία και την Αφρική 1159-1173*, ό.π., σ. 33 και σ. 48 υποσημείωση 5.

Πρωταρχική έρευνα για την ιστορική ταυτοποίηση τού τοπωνυμικού «*Βραχώρι*» γίνεται από τον Κων/νο Σάθα³⁹, το 1867. Ο Σάθας θεωρεί ότι η επωνυμία-τοπωνυμικό «*Βραχώρι*» θα πρέπει να ταυτιστεί με το τοπωνυμικό «*Blecova*», το οποίο είναι καταγραμμένο στη γαλλική παραλλαγή τού «*Χρονικού του Μορέως*⁴⁰», ήτοι στο *Livre de la Conquete* (*Βιβλίο της Κογκέστας*, (σ. 322).⁴¹ Σ' αυτό το «*Βιβλίο τής Κογκέστας*» αναφέρεται ότι στην κόρη τού ηγεμόνα [= Δεσπότη⁴²] τής Ηπείρου Νικηφόρου Α' (1271-1296) και τής Άννας, τη Θάμαρ, κατά τον γάμο της, το 1294 στη Νάπολη, με τόν πρίγκιπα Φίλιππο τόν Ταραντίνο, νεότερο γιού τού Καρόλου Β' τής οικογένειας τών Ανδηγαυών, παραχωρούνται ως προίκα (τής Θάμαρ) εις την περιοχή τής Αιτωλίας και Ακαρνανίας, τα φρούρια, τής *Ναυπάκτου*, τού *Αγγελοκάστρου*, τής *Βόνιτσας*, και τής *Blecova*.⁴³ Ο Κων. Σάθας, λοιπόν, μεθερμηνεύει στα ελληνικά το «*Blecova*» ως «*Βραχώρι*», ταυτίζοντας τοιουτοτρόπως αυτά τα δύο τοπωνύμια. Αντιθέτως, ο Θεόδ. Χαβέλλας⁴⁴ ταυτίζει το τοπωνυμικό «*Blecova*» με το τοπωνυμικό «*Βλοχός*»⁴⁵, γιατί –όπως ο ίδιος λέει- κατά την εποχή

³⁹ Σάθας Κ., *Ελληνικά Ανέκδοτα*, τ. Α', Αθήνησι 1867, σ. 39.

⁴⁰ *Το Χρονικόν του Μορέως* (Το ελληνικόν κείμενον κατά τον *Κώδικα της Κοπεγχάγης* μετά συμπληρώσεων και παραλλαγών εκ του Παρισινού, εισαγωγή Πέτρου Π. Καλονάρου, εκδ. «Αρχαίος Εκδ. Οίκος Δ. Δημητράκου», 1940). (Πραγματεύεται την Φράγκικη κυριαρχία στην Πελοπόννησο κατά τα έτη 1204-1292). Σπουδαίες ιστορικές πληροφορίες εμπεριέχει και το, *Χρονικόν ανέκδοτον Γαλαξειδίου, χειρόγραφο κείμενο* (Ευθύμιος [Πενταγιώτης] ιερομόναχος), (ανάγνωση-εισαγωγή-σημειώσεις-δημοσίευση Κων. Σάθας το 1865, δ' έκδοση με προλογικά Αλέξη Σαββίδη το 1996).

⁴¹ Buchon Jan-Alex., *Recherches historiques*, Α', σ. 320-4 και 455.

⁴² Βλ. σχετ.: Nicol D., *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου 1267-1479*.

⁴³ *Livre de la Conquete* (*Βιβλίο της Κογκέστας*), σ. 322. Πρβλ.: -*Το Χρονικόν του Μορέως* (Το ελληνικόν κείμενον κατά τον *Κώδικα της Κοπεγχάγης* μετά συμπληρώσεων και παραλλαγών εκ του Παρισινού, εισαγωγή Πέτρου Π. Καλονάρου, εκδ. «Αρχαίος Εκδ. Οίκος Δ. Δημητράκου», 1940. (Πραγματεύεται την Φράγκικη κυριαρχία στην Πελοπόννησο κατά τα έτη 1204-1292). Βλ. και Τριανταφυλλίδης Κων., «Ο Βλοχός μας: κάστρο τού θρύλου και τής Ιστορίας», [μέρος Α'], *PIZA ΑΓΡΙΝΙΩΤΩΝ*, τχ. 35, Σεπτ. 1999, σ. 6-7, υποσημ. 11 και 12. -Χαβέλλας Θεόδ., *Ιστορία των Αιτωλών*, 1883, βιβλίον β', μέρος β', σ. 11.

⁴⁴ Χαβέλλας Θεόδ., *Ιστορία των Αιτωλών*, (1883), βιβλίον δεύτερον, μέρος δεύτερον, σ. 12.

⁴⁵ Για τον Βλοχό σχετ. βιβλιογραφία: -Παπασαλούρος Φώτ., *Βλοχός: η ακρόπολη των Θεσσιών*, (2006). -Πριόβολος Ευθ., *Η Αιτωλο-Ακαρνανία με τα μάτια των Περιηγητών*, (2004).

τής Άννας δεν υπήρχε πόλη με την επωνυμία «*Βραχώρι*», άκμαζε όμως η «*Μεγάλη χώρα*» στην περιφέρεια *Βλοχού* οικισμένη επί των ερειπίων της αρχαίας τειχισμένης πόλης Θεστίας στο βουνό *Βλοχός*, ο περίβολος τών τειχών της οποίας θα πρέπει να ήταν σε χρήση και στους μεσαιωνικούς χρόνους, γνωστή με την επωνυμία «*Βλοχός*», όπου και ο ναός της Παναγίας που επισκευάστηκε με τη συνδρομή της Άννας, συζύγου -είπαμε- του ηγεμόνα [= Δεσπότη] της Ηπείρου Νικηφόρου Α΄, σύμφωνα με φθαρμένη *επιγραφή* που διάβασε –όπως λέει ο ίδιος ο Χαβέλλας–, την οποία όμως ούτε τη δημοσιεύει στο βιβλίο του ο Χαβέλλας⁴⁶, (πράγμα που το επισημαίνει και ο Αθαν. Παλιούρας⁴⁷), ούτε αναφέρει τον χώρο που ήταν εντοιχισμένη, αν υπήρχε στην εποχή του, ήτοι το 1883. Παρά ταύτα, ως ορθή λογοτυπική συσχέτιση και τοπωνυμική ταύτιση θεωρούμε αυτή του Θεόδ. Χαβέλλα: «*Blecova*» = «*Βλοχός*», και όχι αυτή του Κων. Σάθα: «*Blecova*» = «*Βραχώρι*». Και τούτο γιατί, από την μέχρι τώρα έρευνά μας στη υπάρχουσα βιβλιογραφία, προκύπτει ότι, από τα τέλη του 13^{ου} αιώνα έως τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, δεν εντοπίζεται καταγραμμένο σε ιστορική πηγή το τοπωνύμιο με επακριβή λεκτική καταγραφή «*Βραχώρι*», είτε με ελληνικούς χαρακτήρες, είτε με τουρκοαραβικούς, είτε με λατινικούς, ή συναφείς λογοτύπους του έστω φωνητικούς.

⁴⁶ Χαβέλλας Θεόδ., *ό.π.*, σ. 12. Πρβλ. Τριανταφυλλίδης Κων., *ό.π.*

⁴⁷ Παλιούρας Αθαν., *Βυζαντινή ΑιτωλοΑκαρνανία*, σ. 170.

Ιωάννης Γ. Νεραντζής (δρ. Ιστορικής Γεωγραφίας), «- Βραχώρι - Vrahor - Vvracori - Vracori - Vvricori - Vurachacori - Vlahor - Lahor - Lahoz - Imrahoar - Viacouij - Βρακοχώρι - Wrachori - Vrachori - Αγρίνιον : η περιπέτεια τής ονοματοδοσίας μιάς πόλεως, στόν μεσαίωνα», *ΤΑ ΑΙΤΩΛΙΚΑ* (της ΑΙ.ΠΟ.Ε.), τχ. 19, (Ιούλ.-Δεκ. 2012), μέρος 2ο, σ. 103-129.

Μέρος 2ο

Ερχόμενοι στον 17^ο αιώνα, σύμφωνα και με άλλες πρόσφατες σχετικές έρευνές μου⁴⁸, έχουμε τα εξής γραφόμενα στις ιστορικές πηγές και στην χαρτογραφία για το τοπωνυμικό «*Βραχώρη*»/«*Vrahor*»: Το «σαντζάκ(ι) τού Κάρλελι» υπαγόταν μέχρι τού 1533 εις το «εγιαλέτιον τής Ρούμελης», έκτοτε δε και μέχρι της Επανάστασεως του 1821 εις το «εγιαλέτιον τών Νήσων». Σε ιστορικές πηγές τού 1526-1528, τού 1527/8 και του 1537 εμφανίζονται τρία διοικητικά κέντρα, το Αγγελόκαστρον, η Βόνιτσα και η Αγία Μαύρα (Λευκάδα), προφανώς πρωτεύουσες τών ομώνυμων καζάδων (επαρχιών). Η πρώτη δε περί υποδιαιρέσεως τού σαντζακίου σε επτά καζάδες, -Πρέβεζα, Αγγελόκαστρο, Βόνιτσα, Αγία Μαύρα, Βραχώρι (Αγρίνιον),

⁴⁸ -Νεραντζής Ιωάν., «Η “Σχολή του Ανατολικού (Αιτωλικού)” και το “γλωσσικό ζήτημα”»: μια άδηλη σχέση», *Πρακτικά Ημερίδας: Η Σχολή του Αιτωλικού και οι Λόγιοι Δάσκαλοι των Αγράφων στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Αιτωλικό, 26 Ιουνίου 2010, σσ. 141-193. -Νεραντζής Ιωάν., «Δρόμοι του αλατιού: από τις αλυκές της λιμνοθάλασσης στις “αλαταρές” των βουνών της Ευρυτανίας», *Πρακτικά Συνεδρίου με θέμα: Ιστορία & Πολιτισμός της περιοχής του Δήμου Δομνίστας Ευρυτανίας*, 23, 24, 25 Ιουλίου 2010, τόμος Α', σ. 465-541. -Νεραντζής Ιωάν., «Ευγένιος Γιαννούλης, Αναστάσιος Γόρδιος και το γλωσσικό ζήτημα: μία άδηλη σχέση», *Πρακτικά Συνεδρίου: Όσιος Ευγένιος ο Αιτωλός και αι “Σχολαί των Αγράφων” κατά την Τουρκοκρατίαν*, Καρπενήσιον 7-8-9 Οκτωβρίου 2011, (υπό έκδοση).

Ξηρόμερο, Βάλτος- καταγράφεται από τον προαναφερθέντα Katib Celebi (Κιατίμπ Τσελεμπί, 1609-1657), αποκαλούμενος στις ευρωπαϊκές πηγές και Haji Khalifeh (Χατζή Κάλφα), που έγραψε στα μέσα τού 17^{ου} αιώνα το *Πανόραμα τού Κόσμου*. Πρόκειται για την πρώτη, στον 17^{ον} αιώνα, ευρωπαϊκών προτύπων, σύγχρονη γεωγραφία σε οθωμανική γλώσσα με αραβική γραφή. Στο πρώτο μέρος του *Πανοράματος τού Κόσμου*, που άρχισε να το γράφει το 1648, (στις σελίδες 127-129, τής μεταφρασμένης στα γερμανικά έκδοσης τού 1812), ο Haji Khalifeh (Χατζή Κάλφα) αναφέρει ότι, στα μέσα τού 17^{ου} αι., το «*sancaq Qarli-eli*»⁴⁹, ([«*Σαντζάκι του Κάρλελι*»]), ήτοι η στρατιωτική-διοικητική περιοχή που τότε συμπεριελάμβανε την Αιτωλία & Ακαρνανία (πλην Ναυπάκτου), την Αγία Μαύρα (Λευκάδα) και την Πρέβεζα] υποδιαιρείτο σε επτά *καζάδες*: *καζάς* τής *Preveze* (Πρέβεζας), τής *Aja Mavra* (Αγίας Μαύρας [Λευκάδας]), τής *Vunice* (Βόνιτσας), τού *Angili* ή *Enkili-Kastri* (Αγγελοκάστρου), τού *Iksiremere* ή *Ekseremere* (Ξηρομέρου [= ΝΔ. μισό τής Ακαρνανίας]), τού *[V]Alto (Altus)* [= Βάλτου: ΒΑ. μισό τής Ακαρνανίας], και τού *Abulahor* (ή *Apulachor*). Αυτός ο *καζάς* θα πρέπει να είχε πρωτεύουσα το *Βραχώρη*(:). Στην καταγραφή αυτή, λοιπόν, με το τοπωνυμικό «*Abulahor*» δηλώνεται η επωνυμία της επαρχίας τής οποίας κωμόπολη θα πρέπει να ήταν και το *Βραχώρη*, αφού μόλις παραπάνω διαβάζουμε ότι συνυπάρχει, παράλληλα, στο ίδιο *σαντζάκ*(ι) και ο *καζάς* τού *Angili* ή *Enkili-Kastri* (Αγγελοκάστρου), δηλαδή *καζάς* που έχει πρωτεύουσα το Αγγελόκαστρο. Συνεπώς, η επωνυμία «*Abulahor*» αναφέρεται μία και μοναδική φορά και μόνον για να δηλώσει μια γεωγραφική στρατιωτική-διοικητική υποδιαίρεση τού «*σαντζακίου τού Κάρλελι*», ήτοι τον «*καζά Abulahor*», τον οποίον ο Ι. Γιαννόπουλος στη διδακτορική του διατριβή (*Η Διοικητική Οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατίαν (1393-1821)*, σ. 88) ταυτίζει με τον «*καζά Βραχωρίου*». Φαίνεται ότι, τελικά, επεκράτησε η δεύτερη επωνυμία -«*καζάς Βραχωρίου*»-, επισκιάζοντας την πρώτη -«*καζάς Abulahor*»-. Πάντως, αυτή η μετωνομασία τού *καζά* θα πρέπει να έγινε μεταξύ τών ετών 1648 – 1668. Διότι, τονίσαμε παραπάνω, ότι, μετά το 1668 εμφανίζεται πλέον μόνον η δεύτερη επωνυμία τού *καζά*, σε όλες τις παραλλαγές τής λεκτικής της διατύπωσης, ειδικά στον Εβλιά Τσελεμπί – ως «*Vlahor Kazasinin nahiyesidir*», ή ως «*Lahoz [Kazasinin]*», ή ως «*Lahor [Kazasinin]*» –, αλλά έκτοτε και στις οθωμανικές και τις ευρωπαϊκές ιστορικές πηγές, καθώς και στους μεσαιωνικούς χάρτες και πορτολάνους, προκειμένου να δηλωθεί η γεωστρατηγική αξία τής περιοχής αυτού τού *καζά* και ως σπουδαία Οθωμανική Στρατιωτική και Διοικητική Βάση στα Βαλκάνια.

⁴⁹ Babinger Fr., «Beitrag zur Geschichte von Qarly-eli, vornehmlich aus osmanischen Quellen», *Εις μνήμην Σπ. Λάμπρου*, τόμος Ι, Athen 1933, σ. 140-149.

Ειδικά το τελευταίο τεκμαίρεται εμφανώς και εκ τού ότι, ο Δημ. Λούπης⁵⁰ συμπληρωματικά αναφέρει ότι «ο χάρτης που απεικονίζει την περιοχή όπου και το «Σαντζακί του Κάρλελι» φέρει στο χειρόγραφο TSMK Reven 1629, φ. 290 τον τίτλο, *Resm-i memleket-i Inebaxti ve Qarli-ili ve Yanıya ve Delvine ve Avlonıya* (= *Εικόνα της χώρας της Ναυπάκτου, του Κάρλι-Ιλί [= Αιτωλίας&Ακαρνανίας], των Ιωαννίνων, του Δελβίνου και του Αυλώνα*)». Πιθανότατα, κατά την άποψή μου, να έγινε πολύ προγενέστερα η δημιουργία του Οθωμανικού Στρατιωτικού-Διοικητικού Κέντρου του *Βραχωριού*, ήτοι μάλλον πρό της μακράς κατοχής, (1684-1797), υπό των Βενετών της *Βόνιτσας* και της *Αγίας Μαύρας (Λευκάδας)*, και κατόπιν επακολούθησε η μεταφορά της πρωτεύουσας –από το *Αγγελόκαστρο* στο *Βραχώρη*– αυτού του «σαντζακίου του Κάρλελι».

Αλλά και ως προς τη συσχέτιση του τοπωνυμικού «*Abulahor*» με το τοπωνυμικό «*Βραχώρη*», μένει, δυστυχώς, άγνωστον αν ο Haji Khalifeh (Χατζή Κάλφα) με το ίδιο τοπωνυμικό που δηλώνει τον *καζά*, ήτοι με το τοπωνυμικό *Abulahor*, με το ίδιο εννοεί και την κωμόπολη *Βραχώρι*, ήτοι τον «*Vrahor Kasabasi* ([κασαμπάς Βραχώρ[ι]), που καταγράφεται έτσι –είπαμε– από τον Εβλιά Τσελεμπί (*Σεγιαχατναμέ/Οδοιπορικόν*, σ. 627-8 [στην έκδοση με αραβική γραφή]). Ευτυχώς, όμως, μάλλον τεκμηριώνεται, η υποδήλωση αυτή από τον Ι. Γιαννόπουλο (*Η Διοικητική Οργάνωσις...*, *ό.π.*, σ. 88), ο οποίος γράφει ότι, από των μέσων περίπου του 16^{ου} αιώνας μέχρι της Επανάστασεως του 1821 το *Βραχώρη* ήταν πρωτεύουσα του ομωνύμου *καζά [Βραχωριού]* (ιδέ και έγγραφα του έτους, 1752, 1777 και 1802). Συνακόλουθα, από του τέλους του 17^{ου} αιώνας, το *Βραχώρη* ανακηρύχθηκε και σε πρωτεύουσα του σαντζακίου του Κάρλελι [*«sancaq Qarli-eli»*] (Γιαννόπουλος, *ό.π.*). Για να σημειώσει πάλι ο ίδιος ο Γιαννόπουλος (*ό.π.*) ότι, η περιφέρεια αυτή του «*καζά Βραχωριού*», είναι γνωστή κατά τούς τελευταίους χρόνους της Τουρκοκρατίας, και ως «*καζάς Βλοχού*». Εκείνο, βέβαια, που έχει σημασία για το θέμα μας είναι πως ο Γιαννόπουλος (*ό.π.*, σ. 88 υποσημ. 5)

⁵⁰ -Λούπης Δημ., «Η Λευκάδα στην οθωμανική γεωγραφία και περιήγηση», *Πρακτικά Β΄ Συμποσίου: Η Λευκάδα μέσα στο ταξίδι*, Λευκάδα 9-10 Αυγούστου 1997, (σσ. 73-86), σ. 76. -Για την επωνυμία του «σαντζακίου *Qarli-eli*», βλ.: Γιαννόπουλος Ι., *Η Διοικητική Οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατίαν (1393-1821)*, (διδ. διατρ., 1971), σ. 32-34, και υποσημείωση 1 στη σ. 34 όπου και η σχετική βιβλιογραφία, καθώς και τη σ. 39, και την υποσημείωση 7 στην ίδια σελίδα.

θεωρεί ότι, οι παρεφθαρμένοι τουρκικοί τύποι *Αμπουλαχόρ* (Hadschi Chalfa, *ό.π.*, σ. 129 [στη μεταφρασμένη στα γερμανικά έκδοση]) και *Λαχόρ*, επωνυμία με την οποία αναφέρει τον “καζά του Βραχώριου” ο Εβλιά Τσελεμπί (*ό.π.*), είναι παρεφθαρμένοι λεκτικοί τύποι της λέξης «Βραχώρι», και ότι αυτοί οι παρεφθαρμένοι τουρκικοί τύποι [-*Αμπουλαχόρ*, *Λαχόρ*, και με άλλη γραφή *Λαχόζ*] - συνηγορούν υπέρ της ετυμολογίας [της λέξεως Βραχώρι] εκ της λέξεως «*Βλαχοχώρι*». Στο σημείο αυτό να τονίσω ότι διαφωνώ με αυτή την πρόταση ετυμολογίας του Γιαννόπουλου, και να προεξαγγείλω ότι καταθέτω, παρακάτω, δική μου διαφορετική αιτιολογημένη πρόταση ετυμολόγησης τής επωνυμίας «*Βραχώρη*», βασιζόμενος στα γραφόμενα τού Εβλιά Τσελεμπί για το *Βραχώρη*.

Συγκεκριμένα, -προαναφέραμε ότι- σε αναλυτική καταγραφή τοπωνυμικών τού «*sancaq Qarlı-İli*» ή «*sancaq Qarlı-eli*» («*Σαντζάκι του Κάρλελι*»), ήτοι σε καταγραφή σαντζακίων (σαντζάκ = νομός), καζάδων (καζάς = επαρχία), ναχιγιέδων (ναχιές = δήμος), και κασαμπάδων (κασαμπάς = κωμόπολη), επί Τουρκοκρατίας, και περιγραφή αυτών προβαίνει, στο όγδοο βιβλίο (σ. 627-8 τής έκδοσης με αραβική γραφή) τής περιηγητικής του συγγραφής με τίτλο, *Σεγιαχατναμέ (Οδοιπορικόν)*, και ο οθωμανός περιηγητής Εβλιά Τσελεμπί⁵¹ (1610 - λίγο μετά το 1682), κατά το ταξίδι του στην Ελλάδα, όταν πέρασε και από το «σαντζάκι του Κάρλελι» στα 1667 ή 1668. (βλ. παρακάτω αναλυτική καταγραφή τών λεγομένων του).

Αυτά τα ως άνω ιστοριογεωγραφικά στοιχεία για το «*sancaq Qarlı-eli*» («*Σαντζάκι του Κάρλελι*»), που το μέγιστον μέρος τής επικρατείας του κατελάμβανε ο σημερινός Νομός Αιτωλίας&Ακαρνανίας (πλήν της Ναυπάκτου), και τις ιστορικές του περιπέτειες στο διάβα του χρόνου από τους αλληλοδιάδοχους επικυρίαρχους που έφεραν στον τόπο χερσαίοι και θαλάσσιοι δρόμοι, συμπληρώνονται και με τα δημογραφικά στοιχεία περί των κατοίκων του σαντζακίου τούτου, Ελλήνων, Χριστιανών, Μουσουλμάνων, Εβραίων, και γενικότερα περί της εποίκησης εις αυτό αλλοδαπών.

⁵¹ Εβλιά Τσελεμπί, *Σεγιαχατναμέ (Οδοιπορικόν)* [βιβλίον όγδοον] = Εβλιά Τσελεμπί, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, (έρευνα, λογοτεχνική απόδοση Νίκος Χειλαδάκης, έκδ. Εκάτη, 1991). Πρβλ.: Γιαννόπουλος Ιωάν., "Η περιήγησις του Εβλιά Τσελεμπί ανά την Στερεάν Ελλάδα", *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΤΕΡΕΟΕΛΛΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ*, τόμος Β', (1969-1970), σσ. 139-198, (κατά μετάφραση Γ. Μαυροχαλυβίδη και εισαγωγή Ι. Γιαννόπουλου).

Αυτά τα δημογραφικά στοιχεία τα εντόπισε στα Οθωμανικά Αρχεία τής Κωνσταντινούπολης και τής Άγκυρας ο ιστορικός Machiel Kiel⁵²: Ειδικά για το μεσαιωνικό *Βραχώρη* [νυν Αγρίνιον] σε ορισμένα οθωμανικά έγγραφα, που μελέτησε ο Machiel Kiel, καταγράφονται τα εξής δημογραφικά στοιχεία: Δίπλα στη λέξη «*Vrachori*», το 1642, -τεκμήριον το ίδιο το οικωνύμιο ότι το *Βραχώρη* ιδρύθηκε από τους Έλληνες προ τής χρονολογίας αυτής, αφού και στα τουρκικά καταγράφεται με την ελληνική εκδοχή τού οικωνυμίου ως «*Vrachori*»- φέρονται καταγεγραμμένοι κάτοικοι μόνο ελληνοχριστιανοί, τον αριθμόν 13 [οικογένειες; φορολογικές μονάδες;]. Θα πρέπει να φτάσουμε ένα αιώνα μετά, στα 1732, για να αναφέρεται σε αυτά τα συγκεκριμένα έγγραφα μεικτός πληθυσμός Ελληνοχριστιανών και Μουσουλμάνων κατοίκων στο «*Vrahorí*», τον αριθμόν 7 και 65 [οικογένειες; φορολογικές μονάδες;] αντιστοίχως, και συνακόλουθα να φτάσουμε στα 1815 για να αναφέρεται μεικτός πληθυσμός στο «*Vrahorí*», συναπαρτιζόμενος τώρα από Ελληνοχριστιανούς, Μουσουλμάνους και Εβραίους, τον αριθμόν 100, 500, 40 [οικογένειες; φορολογικές μονάδες;] αντιστοίχως.

Συνακόλουθα, όμως, αυτή η κωμόπολη με την ελληνική επωνυμία «*Βραχώρη*», ως εκ της ιδρύσεώς της υπό Ελλήνων, επιλέγεται υπό τών Οθωμανών Τούρκων κατακτητών ως διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο ολοκλήρου του *sancaq* τού *Qarli Ili*⁵³ ή «*sancaq Qarli-eli*» («*Σαντζάκι του Κάρλελι*»), όπου δημιουργούν Στρατιωτική Βάση, μία από τις σπουδαιότερες τής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην ευρωπαϊκή Οθωμανική Τουρκία. Έχουμε, μάλιστα, πληροφορίες για το πόσοι και τι είδους αξιωματούχοι Τούρκοι είχαν την έδρα τους στο *Βραχώρη* και εκμεταλλευόντουσαν τα πλούσια αγροτικά τιμάρια: Ο Γ. Κωνσταντινίδης⁵⁴ αναφέρει αξιωματούχο με τίτλο Βιλαέτ αγιάν ή αγιάν Βιλαετλί, εκλεγόμενον πιθανώς υπό τών προεστώτων,

⁵² Machiel Kiel, «Population and settlement of the sandjak of Karli-Ili –Aietolia/Akarnania- during the Turkokratia», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλο-Ακαρνανίας, Αγρίνιο 29-31/3/2002*, τ. 2^{ος}, (σ. 705-728), σ. 724.

⁵³ Επωνυμία λόγω της προηγηθείσας ηγεμονίας τού Οίκου τού Κάρολου Α' Τόκκο. Βλ. σχετ.: - *ΑΝΩΝΥΜΟΥ, ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΩΝ ΤΟΚΚΩΝ - ΕΛΛΗΝΕΣ, ΙΤΑΛΟΙ, ΑΛΒΑΝΟΙ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΣΤΟ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ (14^{ος} – 15^{ος} ΑΙΩΝΑΣ)*, *Η κοσμοθεωρία τού Άγνωστου Συγγραφέα.*, (επιμέλ. Θέκλα Σανσαρίδου-Hendrickx, εκδ. «Σταμούλη», Θεσσαλονίκη, 2008).-*Το Χρονικό τών Τόκκων, ανωνύμου ποιητή*, (επιμέλ. έκδ. υπό G. Schiró, Ρώμη 1975).

⁵⁴ Κωνσταντινίδης Γεώργ., «Το Κάρλελι και η φορολογία του», *Αρμονία*, 1, (1900), σ. 469 κ.ε.

ενώ, κατά τον Εβλιά Τσελεμπί (βλ.: *Σεγιαχατναμέ/Οδοιπορικόν*, 627-8), «η “*Vrahor Kasabasi*” (=“*κωμόπολη Βραχώρη*”) ήταν έδρα σεμπάχ-κετχουντασί, σεργάρη γενιτσάρων, μουχτασίπ-αγασί, χαράτς-εμινί και μπατζντάρ. Σε τρία δε μεταφρασμένα Οθωμανικά έγγραφα, τού 1752, 1777 και 1802, αντιστοίχως, αναφέρεται καδής Βραχωρίου.⁵⁵

Εξ αυτών τών καταγραφών τεκμαίρεται, κατ’ εμέ, η εξής οικιστική και δημογραφική εξέλιξη τού *Βραχωριού*: Πρωταρχικά ενυπάρχει οικισμός, αμιγής Ελληνικός, καταγραφόμενος -προαναφέραμε- στον μεσαίωνα υπό του Αναστασίου Γορδίου (1654/5-1729) με την επωνυμία «*Βραχώρη*», τουλάχιστον από το 1642 (*terminum ante quem*), όπως καταδεικνύει η ως άνω έρευνα του Machiel Kiel. Στο ίδιο πόρισμα κατατείνει και το τοπωνυμικό με το οποίο δηλώνεται όχι ειδικά η ελληνική οικιστική εγκατάσταση «*Βραχώρη*», αλλά η στρατιωτική-διοικητική περιοχή τού καζά (επαρχίας) «*Abulahor*» στο «*sancaq Qarli-eli*» («*Σαντζάκι του Κάρλελι*»), καζάς καταγραμμένος το 1648 με την επωνυμία «*Abulahor*» από τον προαναφερθέντα Haji Khalifeh (Χατζή Κάλφα, *ό.π.*, σ. 129).

Από αυτές λοιπόν τις ως άνω ιστορικές πηγές τεκμαίρεται ότι το *Βραχώρι* δεν το ίδρυσαν οι Τούρκοι κατακτητές, αλλά πρώτοι εγκαθιδρύθηκαν σ’ αυτό Έλληνες. Η ακμή του, βέβαια, έγκειται εις την επιλογή τού καζά ως έδρα τής «Οθωμανικής Στρατιωτικής Βάσης» και τού Βραχωριού ως έδρα αυτής τής «Στρατιωτικής Διοίκησης τής Οθωμανικής Στρατιωτικής Βάσης», ως τεκμαίρεται από τα γραφόμενα του Εβλιά Τσελεμπί, όταν πέρασε από το *Βραχώρη* το 1667/8, ήτοι μόνον είκοσι χρόνια μετά την αναφορά τού Χατζή Κάλφα σε «*καζά Abulahor*». Γράφει, συγκεκριμένα, ο EVLİYÂ ÇELEBÎ, *SEYAHATNÂME*,⁵⁶ (σ. 628-629 στο χειρόγραφο με αραβική γραφή): «*κασαμπάς Vrahor [Βραχώρ]* :

⁵⁵ -Κασβίκης –Δ. Β., *Εγχειρίδιον τού εν ισχύϊ Οθωμανικού Δικαίου*, Αθήνησι 1859, σ. 94-97, 98-105 και 119-123. -Γιαννόπουλος Ιωάν., *Η Διοικητική Οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδος κατά την Τουρκοκρατίαν (1393-1821)*, (διδ. διατρ., 1971), σ. 139-198. -Νεραντζής Ιωάν., «Το Σαντζάκιον τού Κάρλελι στην περίοδο τής τουρκοκρατίας στήν Ελλάδα», *ΤΑ ΑΙΤΩΛΙΚΑ*, (περιοδική έκδοση τής “ΑΙ.ΠΟ.Ε.”), τχ. 6, (Ιαν.-Ιούν. 2006), σσ. 91-96.

⁵⁶ EVLİYÂ ÇELEBÎ, *SEYAHATNÂME*, {σ. 628-629 στο χειρόγραφο με αραβική γραφή} = *Ταξίδι στην Ελλάδα*, (ελεύθερη μετάφρ. Ν. Χειλαδάκης, έκδ. Εκάτη, 1991), σ. 220-222, καθώς και Γιαννόπουλος Ιωάν., “Η περιήγησις του Εβλιά Τσελεμπί ανά την Στερεάν Ελλάδα”, *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΤΕΡΕΟΕΛΛΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ*, τ. Β', 1969-1970, σσ. 191-193.

Εις την ελληνικήν γλώσσαν [Vrahor] σημαίνει ... Στα χώματα του Κάρλελι βρίσκεται ο κασαμπάς/[κωμόπολη] Βραχώρ/[Βραχώρη], που είναι ναχιγιές/[δήμος] τού καζά/[επαρχία] Vlahor («Vlahor Kazasinin nahiyesidir. [Σε άλλα χειρόγραφα απαντούν και οι τύποι Lahor και Lahoz]. Είναι ελεύθερο φέουδο εκείνου τού απίστου [= χριστιανού ελληνόγλωσσου;] (κατ' άλλην γραφή πλουσίου) ανθρώπου. Συνολικά, έχει τριακόσια σεράγια [αρχοντόσπιτα], χτισμένα με πέτρα και σκεπασμένα με κεραμίδι. Και δεν υπάρχει σπίτι που να μην είναι αρχοντικό. Οι κάτοικοι είναι όλοι πασάδες, και ευγενείς πασάδες, μπέηδες και ευγενείς μπέηδες, και –γενικά– είναι οικογένειες ηγεμονικές. Ο κασαμπάς [Vrahor (Βραχώρη)], βρίσκεται στη βάση κλιτύος βουνού, και περιτριγυρίζεται, και από τις τέσσαρες πλευρές του από αμπέλια και παραδεισένιους μπαχτσέδες/κήπους. Συνολικά έχει τρία τζαμιά κεραμοσκεπή με πετρόχτιστους μιναρέδες, έντεκα συνοικιακά μεσσιτία [τέμενος χωρίς μιναρέ], δύο μεντρεσέδες [Περιοδιδασκαλεία], τρία μεκτέπ [σχολείο για μικρά παιδιά], δύο τεκέδες [Μοναστήρια] και ένα τερπνό χαμάμ [λουτρό για ομαδικό μπάνιο]. Διαθέτει σαράντα καταστήματα, δεν έχει όμως λιθόκτιστο μπεζεστένι [σκεπαστή θολωτή “Αγορά” πολύτιμων εμπορευμάτων]. Μα, αυτό δεν σημαίνει τίποτα, αφού στο παζάρι μπορείς να βρεις όλα τα πολύτιμα υφάσματα κι άλλα ακριβά και σπάνια εμπορεύματα. Η αγορά βρίσκεται σε πολύ ωραία τοποθεσία, που σου φτιάχνει τη διάθεση για ψώνια. Το κλίμα είναι ευχάριστο. Και η περιοχή είναι γεμάτη με πελώρια πλατάνια, που όμοια δεν βρίσκεις πουθενά αλλού στη Ρούμελη [= Ευρώπη], την Περσία ή την Αραπιά. Είναι τόπος εξοχικός, θαυμάσιος και παράδοξος. Χάρη στο πυκνό φύλλωμά των υψηλών δένδρων ο ήλιος δεν έχει καμιά επίδραση στη γή. Και η ζέστη δεν επηρεάζει την περιοχή ούτε τον αφόρητο Ιούλιο. Ακόμα, υπάρχει ένα πηγάδι αμπού χαγιάτ, που, - μέσα στη μεγαλύτερη καλοκαιριάτικη θέρμη – το κρυστάλλινο, ζωοπάροχο νερό του σου παγώνει το χέρι. Πάνω στο κεφαλάρι ενός από τα «μάτια» τής γέφυρας, υπάρχει ένα καφενείο που σου δίνει την εντύπωση κινέζικου εργαστήριου [κινέζικης] ζωγραφικής, έτσι όπως είναι στολισμένο με κεντήματα. Στο καφενείο αυτό μαζεύονται όλοι οι περιηγητές τής υψηλίου – της θάλασσας και της ξηράς – και ανταλλάσσουν απόψεις. Πρόκειται, πραγματικά, για χώρο επιστημονικών συγκεντρώσεων.

Στο άκρο τού καφενείου, στην υπερυψωμένη πλευρά, βρίσκονται σιδερένια ανάκλιτρα. Εκεί μπορούν να καθίσουν οι διερχόμενοι και να νοιώσουν “σαν στο σπίτι τους”. Μπορούν να ξαπλώσουν και να ξαποστάσουν, να πάρουν τον καφέ τους, να φάνε και να πιούνε, ή να διασκεδάσουν και να ξεφαντώσουν. Στο θεσπέσιο αυτό περιβάλλον τα κλαδιά τών δέντρων είναι γεμάτα με φωλιές πουλιών που, όταν αρχίζουν τα μελαγχολικά αλλά τόσο μελωδικά κελαιδίσματά τους, οι ψυχές των ανθρώπων που τα ακούν, αναπτερώνονται. Τέτοια πλατάνια μόνο σε κάποια νησιά τής Άσπρης Θάλασσας [Μεσογείου] μπορείς να συναντήσεις. Ίσως, μονάχα ο μεγάλος πλάτανος με τα εβδομήντα επτά μαρμάρινα στηρίγματα, που βρίσκεται μπροστά στην καστρόπορτα τού φρουρίου τής Κώ, γίνεται να συγκριθεί με τούτα τα ευλογημένα δέντρα. Ο κασαμπάς [κωμόπολη] μπορεί να είναι μικρός, αλλά είναι περιποιημένος, συμπαθητικός και πλούσιος. Ανάμεσα στους αίανηδες [αίαν(ης) = εύπορος, νοικοκύρης, πρόκριτος] ξεχωρίζουν οι φαμελιές τών: Τουρνάζογλου, Απτί Πασά – που είναι κι αυτοί «μύρ-μυράν [πασάδες, αξιωματούχοι]» και αλαιμπέηδες [αρχηγοί τών σπαχήδων] – καθώς και των επτά αδερφών του που είναι κι αυτοί «μύρ-μυράν» και αλαιμπέηδες. (Και τόσοι άλλοι ντεριμπέηδες [άρχοντας, ευγενής, πρόκριτος] τής περιοχής – όλοι ντυμένοι με σαμαρογούνια). Τα σεράγια [αρχοντόσπιτα] έχουν τόσο μεγάλους αυλόγυρους, που μερικοί άρχοντες ζεύουν εκατό άλογα και οργανώνουν ιπποδρομίες με τύμπανα και μουσικές ή παίζουν το τζιρίτ [παιγνίδι, με άλογα, «έφιππα σκλαβάκια»] μές στις τεράστιες αυλές τους. Όλα αυτά τα πλουσιόσογα έχουν τέτοιες συγγένειες μεταξύ τους, που στο Λαχόρ [Βραχώρη] δεν υπάρχουν πιά ξένοι. Οι μόνοι πραγματικοί ξένοι είναι οι μεροκαματιάρηδες στα υποστατικά. Κάθε άρχοντας έχει διακόσια με τριακόσια παλικάρια, που τρέχουν πάνω-κάτω για τις δουλειές τους».

Στην ιστορική τους, λοιπόν, διάσταση, τα παραπάνω τεκμήρια σημαίνουν ότι το Βραχώρη, που κατά τον Εβλιά Τσελεμπί ήταν «ελεύθερο φέουδο εκείνου τού απίστου [= χριστιανού ελληνογλωσσου;]», επιλέχθηκε υπό τών Οθωμανών Τούρκων κατακτητών και λειτουργούσε, από τον 17^ο αιώνα και εξής, και ως διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο ολοκλήρου τού «*sancaq Qarli Ili*» ή «*sancaq Qarli-eli*», Σαντζακίου τού Κάρλελι.

Ως εκ τούτου, δεν υπήρξε ποτέ αμιγώς «μικροοικισμός οθωμανικών οικογενειών, με ιδρυτές -τού Βραχωριού- Οθωμανούς Τούρκους τιμαριούχους, και με επωνυμία *Imrahoar*⁵⁷», όπως γράφει ο Γεράσ. Παπατρέχας⁵⁸. Προβαίνει δε ο ίδιος⁵⁹ και σε παρετυμολόγηση τού τοπωνυμικού «Βραχώρι»: το παρετυμολογεί ως ελληνική λεκτική απόδοση, «φωνητό», τού οθωμανικού τοπωνυμικού «*Imrahoar*» που –όπως γράφει ο ίδιος- το «διάβασε σε αγγλικό χάρτη του 1560 [sic.] όπου διακρίνεται πόλη με όνομα *Imrahoar* στην αριστερή πλευρά του Αχελώου [sic.]»⁶⁰. Λανθάνει εις αμφοτέρα, ως αποδεικνύεται με τη δική μου έρευνα: Συγκεκριμένα, μελέτησα και εγώ τον χάρτη⁶¹ αυτόν που τον κρατώ στα χέρια μου (βλ. **Χάρτη**, καταχωρημένο στο τέλος τού β' μέρους τού κειμένου μου), και καταγράφω δύο οφθαλμοφανή λάθη

⁵⁷ Παπατρέχας Γεράσιμ., *Ιστορία τού Αγρινίου και τής γύρω περιοχής από τήν αρχαιότητα ως τή σύγχρονη εποχή*, (εκδομένο από τον Δήμο Αγρινίου, το 1991), σ. vii: υπάρχει σ' αυτή τη σελίδα ένθετη φωτοτυπία τού «αγγλικού χάρτη με αναγραφόμενη χρονολογία 1560 [sic.] όπου διακρίνεται πόλη με το όνομα *Imrahoar*», και υποστήριξη τής θεωρίας τού Παπατρέχα στις σ.σ. 116-121, και ιδίως στη σ. 119. Εντοπίζω αυτή την αναγραφόμενη υπό του Παπατρέχα λανθασμένη χρονολογία στην παρούσα μελέτη μου. Είπαμε ότι, η σωστή χρονολογία κυκλοφορίας τού χάρτη αυτού είναι το έτος **1660**. Βλ. τον **χάρτη** αυτόν στο τέλος τού β' μέρους τής μελέτης μας αυτής

⁵⁸ Παπατρέχας Γεράσ., *ό.π.*, σ. 115.

⁵⁹ Παπατρέχας Γεράσ., *ό.π.*, σ. 115-116, 119-120.

⁶⁰ Παπατρέχας Γεράσ., *ό.π.*, σ.119.

⁶¹ Βλ.: **Χάρτης**, καταχωρημένος στο τέλος τού β' μέρους τού κειμένου μου: Επ' αυτού τού μεσαιωνικού χάρτου είναι γραμμένη η χρονολογία **1660**. Υπάρχουν, μάλιστα, τρεις ενημερωτικοί λογότυποι επί τού χάρτου αυτού: Στον έναν αναγράφεται ο τίτλος τού χάρτη: «GREECE with part of ANATOLIA - La Graecia con Parte della Natolia». Στον άλλον λογότυπο αναγράφονται τα εκδοτικά στοιχεία τού χάρτου: «Barnard Randolf Author – Sold By Richard Palmer In Futwoods Rents near Grayes Inn. and Tho: Terrey at y^e. Red Lyon without Newgate». Στον τρίτο λογότυπο αναγράφεται σε ποιόν αφιερώνεται-δωρίζεται ο χάρτης αυτός: «To y^e. R^t. Hon.^{ble} Heneage Earle Winchilsea ... To the Grand Signeor, in An^o. **1660**. This map is humbly D.D By B. Randolph». Ενημερώνω, λοιπόν, επί το ορθόν: ο χάρτης αυτός, «GREECE with part of ANATOLIA - La Graecia con Parte della Natolia», δεν έχει εκπονηθεί από τόν περιηγητή Bernard Randolf (γεν. 1643). Απλώς ο περιηγητής ενθέτει, συνοδευτικά, δύο μεγάλους χάρτες και μια γκραβούρα τής Κωνσταντινούπολεως, στην τρίτη έκδοση, (το 1689), τού περιηγητικού βιβλίου του, *The Present State of the Morea, Called Anciently Peloponnesus : Together with Description of the City of ATHENS, Inslands of ZANT, STRAFADES, and SERIGO, With the Maps of Morea and Greece, and several Cities. Also a true Prospect of the Grand Serraglio, or Imperial Palace of Constantinople, as it appears from Galata : Curiously Engraved on Copper Plates*, (The third Edition, London, MDCLXXXIX [= 1689]), (αναστατική φωτοανατύπωση από το “Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία”, Αθήνα MCMXCI [=1991]), ως αναγράφεται και επ' αυτού τού τίτλου τού βιβλίου. Χρησιμοποιεί, συνεπώς, ο περιηγητής «κόπια» προγενέστερου χάρτη, ως εμφανίζεται από τήν επ' αυτού τού χάρτου αφιέρωση: αφιερώνεται σε κάποιον Heneage κόμη τού Winchilsea και πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη το 1660, προκειμένου να την ενθέσει στην τρίτη έκδοση τού περιηγητικού βιβλίου του. Η χρονολογία, λοιπόν, που αναγράφεται στον χάρτη αυτόν, **1660**, μπορεί να είναι το έτος τής πρώτης έκδοσης και κυκλοφορίας τού χάρτη αυτού, μπορεί και να είναι όμως απλώς το έτος που ο χάρτης αυτός αφιερώνεται στον Heneage κόμη τού Winchilsea και πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη το 1660. Στη δεύτερη περίπτωση, ο χάρτης θα πρέπει να εκδόθηκε προ τού 1660 και το έτος αυτό να είναι «terminum ante quem». Κανονικά, θα πρέπει κανείς να ψάξει και τούς παλαιότερους χάρτες, ώστε να δει αν και τι αντιγράφει ο Barnard Randolph από τούς προκατόχους του. Παρατηρητέον εδώ ότι είναι διαφορετικό το όνομα «Barnard Randolph» επί τού ενθέτου χάρτου από αυτό τού συγγραφέα αυτού τού περιηγητικού βιβλίου που είναι «Bernard Randolph», βιβλίο εις το οποίον ήταν ένθετος ο χάρτης αυτός.

τόσο τού Γεράσ. Παπατρέχα⁶², όσο και τού Δημ. Φωτιάδη (*Η Επανάσταση τού 21*, τ. I, σ. 152-153), από όπου ο πρώτος αντλεί τον χάρτη αυτόν: η χρονολογία τού χάρτη αναφέρεται και από τους δύο παραποιημένους, κατά έναν ολόκληρον αιώνα. Το λάθος τους έγκειται, συγκεκριμένα, στο ότι ο χάρτης αυτός δεν εκδόθηκε το 1560, ως γράφουν αμφότεροι, αλλά το 1660, αφού αναγράφεται επ' αυτού τού χάρτου η χρονολογία **1660**. Δεύτερο λάθος ειδικά τού Γεράσ. Παπατρέχα είναι το ότι αναφέρει λανθασμένα τη θέση τού *Imrahoar* που είναι σημειωμένη επάνω σε αυτόν τον, ένθετο σε βιβλίο, χάρτη⁶³, αφού γράφει επακριβώς: «Σ' αυτόν τον χάρτη, λοιπόν, τού *BARNARD RANDOLF*, που τυπώθηκε το 1560 [sic.] και φέρει τον τίτλο "GREECE with part of ANATOLIA", σημειώνεται με θαυμαστή ακρίβεια [sic.], κοντά στην αριστερή όχθη τού Αχελώου [sic.], η πολίχνη με το όνομα *IMRAHOAR*, όπως και το Ζαπάντι με τον τύπο *ZAPANTA*, μόνο που αυτό σημειώνεται κοντά στη δεξιά όχθη»⁶⁴. Και λανθάνει ο Παπατρέχας, γιατί στον χάρτη αυτόν, που τον έχω στα χέρια μου, η θέση τού τοπωνυμίου *IMRAHOAR* σημειώνεται στην αριστερή (ανατολική) πλευρά του ποταμού Ευήνου, ακριβώς κοντά στις πηγές τού ποταμού! (βλ. **Χάρτη**, καταχωρημένο στο τέλος τού β' μέρους τού κειμένου μου).

Ας έχουμε, πάντως, υπόψη μας την τερατωδώς ανακριβή χαρτογραφία τής εποχής αυτής, πράγμα που δικαιολογεί το λανθασμένο στίγμα τής θέσης τού *Imrahoar* που θα έπρεπε να είναι καταγραμμένο ανατολικά τού ποταμού Αχελώου, αφού, πιθανότατα, με το επί τού χάρτου αυτού τοπωνυμικό *Imrahoar*, θα πρέπει να δηλωνόταν ο «καζάς

⁶² Παπατρέχας Γεράσ., *ό.π.*, σ. 115-116, 119-120.

⁶³ Βλ. υποσημείωση 61.

⁶⁴ Παπατρέχας Γεράσ., *ό.π.*, σ. 119.

(επαρχία) τού *Βραχωρίου*», που τόν βρίσκουμε να δηλώνεται και με τα «φωνητά» συναφή «*Abulahor*» στον Χατζή Κάλφα, ή «*Lahor*», ή «*Lahoz*», ή «*Vlahor*», στον Εβλιά Τσελεμπί⁶⁵. Ο καζάς αυτός αποτελούσε την έδρα τής «Οθωμανικής Στρατιωτικής Βάσης» με στρατιωτικό διοικητικό κέντρο τόν αναφερόμενον από τόν Εβλιά Τσελεμπί «κατσαμπά *Vrahor*», *κωμόπολη Βραχώρι*. Ιστορική εξήγηση τούτων τών παραλλαγών τού αυτού τοπωνυμικού, προκειμένου δηλαδή να δηλώνεται ότι ήταν Στρατιωτική Βάση που τη διοικούσαν σπουδαίοι τιτλούχοι ανώτατοι αξιωματικοί, Σταυλάρχες και Ίππαρχοι, καταθέτω παρακάτω.

Συνακόλουθα, ο Παπατρέχας⁶⁶ φαίνεται να αστοχεί και ως προς το γλωσσολογικό συμπέρασμά του για την ετυμολογία τής λέξης «*Βραχώρη*» από τη λέξη «*Imrahoar*» (= *Imrahoar* > *Βραχώρη*), ως καταδεικνύω στη συνέχεια: Σύμφωνα, λοιπόν, με τη δική μου έρευνα, πιθανότατα, όπως προανέφερα, αυτά τα δύο τοπωνυμικά, το ελληνοφώνως *Βραχώρη* - («*Vrahor*» ή «*Vrachori*» το βρίσκουμε καταγραμμένο και στις τουρκικές πηγές) - και το τουρκόγλωσσο *Imrahoar*, να σχετίζονται ιστορικά, δηλαδή να προσδιορίζουν, ως σήματα, τον ίδιον τόπο, αλλά με διαφορετικά εννοιολογικά σημααινόμενα, αφού άλλη τοπωνυμική έννοια έχει η λέξη «*Βραχώρη*» και άλλη η λέξη «*Imrahoar*»: η πρώτη λέξη -*Βραχώρη*- πιθανότατα έχει την τοπωνυμική έννοια που τής αποδίδει ο Εβλιά Τσελεμπί, το 1667 ή 1668, (ήτοι οκτώ χρόνια μετά την αναγεγραμμένη χρονολογία, 1660, επί του ως άνω χάρτου), γράφοντας -ο Εβλιά Τσελεμπί- επακριβώς, ως το τονίσαμε παραπάνω: «*Vrahor Kasabasi [Βραχωρίου κωμόπολη]: εις την ελληνικήν γλώσσαν [Vrahor] σημαίνει ... Στα χώματα του Κάρλελι βρίσκεται ο κασαμπάς *Vrahor*/[Βραχώρ], που είναι ναχιγιές/[δήμος] του καζά/[επαρχίας] *Vlahor* (= *Vlahor Kazasinin nahiyesidir*). ... Ο κασαμπάς [*Vrahor*/(*Βραχώρι*)] βρίσκεται στη βάση κλιτύος βουνού και περιτριγυρίζεται από αμπέλια και μπαχτσέδες...»⁶⁷.*

Η δεύτερη λέξη, *Imrahoar*, δεν απαντά πουθενά αλλού, ούτε σε άλλον

⁶⁵ Γιαννόπουλος Ι., «Η περιήγησις τού Εβλιά Τσελεμπί ανά τήν Στερεάν Ελλάδα», *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΤΕΡΕΟΕΛΛΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ*, τ. Β', (1969-1970), σσ. 139-198, [κατά μετάφραση Γ. Μαυροχαλυβίδη και εισαγωγή Ι. Γιαννόπουλου].

⁶⁶ Παπατρέχας Γεράσ., *ό.π.*, σ. 119.

⁶⁷ EVLİYÂ ÇELEBİ, *SEYAHATNÂME*. (Δες παραπάνω ολόκληρο το συγκεκριμένο απόσπασμα που παραθέτω στη μελέτη μου αυτή). Πρβλ.: *Εβλιά Τσελεμπί, Ταξίδι στην Ελλάδα*, μετάφρ. Ν. Χειλαδάκης, έκδ. Εκάτη, 1991, σ. 220.

χάρτη, ούτε σε κείμενο τουρκόγλωσσο ή λατινόγλωσσο, από όσο εμφανίζεται από την μέχρι τού παρόντος βιβλιογραφική και διαδικτυακή έρευνά μου. Όμως, στην προφορική της εκφώνηση, ηχητικά η λέξη αυτή, *Imrahoar*, δείχνει να έχει συνάφεια με τις τουρκικές λέξεις, «*emir ahur*» κοινώς «*buyuk imrahor*» (= μέγας σταυλάρχης [τίτλος, αξίωμα]), «*mirahur*» (σταύλος, υπεύθυνος σταύλων, σταυλάρχης), «*mirahor*» (σταύλος, υπεύθυνος σταύλων, σταυλάρχης), και «*Silah-sor*» κοινώς «*salahor*»/σαλαχόρ (τιμητικός τίτλος της Σουλτανικής Αυλής: Ίππαρχος, σωματοφύλακας του σουλτάνου).⁶⁸ Ως εκ τούτου, της λέξης *Imrahoar* το σημαινόμενο παραπέμπει, εννοιολογικά και σημασιολογικά, σε τοπωνυμικό που δηλώνει τοποθεσία όπου κατοικούν υψηλόβαθμοι τιτλούχοι Τούρκοι, και δη με τους τίτλους «Μέγας Σταυλάρχης» και «Ίππαρχος». Καμμία, λοιπόν, ως καταδεικνύω, εννοιολογική συνάφεια δεν έχει το τοπωνυμικό «*Βραχώρη*» με το τοπωνυμικό «*Imrahoar*». Σημειώνω, επίσης, ότι ούτε γλωσσολογικά τεκμηριώνεται η ετυμολογική εξαγωγή τού ενός τοπωνυμικού «*Βραχώρι*» από το άλλο τοπωνυμικό «*Imrahoar*», ή και αντιστρόφως. Καθότι, με ποιά γλωσσική ετυμολογική ακολουθία από τη λ. «*Imrahoar*» προέκυψε η λ. «*Βραχώρη*»; Γιατί, δηλαδή, να μην ισχύει και το αντίστροφο, και η λέξη «*Imrahoar*» να προκύπτει αυτή από τη λέξη «*Βραχώρη*», ήτοι *Βραχώρη* > *Imrahoar*;

Πόσο μάλλον που την παρετυμολόγηση αυτή τού Παπατρέχα την ακυρώνει αυτή η -με διαφορετικές λεκτικές καταγραφές- βαλκανική⁶⁹ και διεθνής διάσταση αυτού τού τοπωνυμικού με το οποίο καταγράφεται ο καζάς τού Βραχωριού στο *σαντζάκι τού Κάρλελι*, διάσταση την οποία πραγματευτήκαμε παραπάνω.

Απαιτείται, συνεπώς, ενδελεχής έρευνα όλων τών σχετικών ιστορικών πηγών

⁶⁸ Για τήν έννοια τών τίτλων αυτών, βλ.: -N. Itzkowitz & M. Mote, Mubadele, *An Ottoman – Russian Exchange of Ambassadors*, Chicago – London 1970, σ. 216. -Deny J., *Sommaire des archives Turques du Caire*, Le Caire 1930, σ. 50 και σημ. 2. -Γιαννόπουλος Ι., *Η Διοικητική Οργάνωσις...*, ό.π., σ. 85, και υποσημ. 5 και 7 στην ίδια σελίδα.

⁶⁹ Βιβλιογραφία σχετ.: -Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μαρία, *Οι Βαλκανικοί Λαοί κατά τούς μέσους χρόνους*, «Εκδόσεις Βάνιας», Θεσσαλονίκη 1992. -Βρυώνης Σπύρ., *Ιστορία τών Βαλκανικών Λαών*, («Εκδόσεις Γρηγόρη», χ.χ.έ.). -Αρχοντίδης Αστέριος, *Η Βενετοκρατία στή Δυτική Ελλάδα, (1684-1699): Συμβολή στην Ιστορία τής περιοχής τού Αμβρακικού Κόλπου και τής ΑιτωλοΑκαρνανίας*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη, 1983.

και όχι προσφυγή σε ένα μόνο αδιασταύρωτο στοιχείο για την ιστορική και την ετυμολογική προέλευση όλων των ως άνω συναπαντόμενων στις πηγές επωνυμιών: Με αυτό το σκεπτικό, η προσωπική μου έρευνα με οδήγησε σε καινούργιο ιστορικό πόρισμα, τόσο για την ιστορική όσο και για την ετυμολογική συνάφεια όλων των παραπάνω λεκτικών τύπων με τους οποίους εκφέρονται γραπτά ή αναφερόντουσαν προφορικά από ελληνογλωσσους και αλλόγλωσσους, Έλληνες, Ευρωπαίους και Οθωμανούς, όλες αυτές οι παραλλαγές αυτού τού παραλλάζοντος λεκτικά και ηχητικά τοπωνυμικού που εντοπίζεται στο «Σαντζάκι τού Κάρλελι». Σε τούτο με βοήθησε: αφενός μία φράση του Εβλιά Τσελεμπί για τη γεωγραφική θέση, καθώς και για τον πλούτο τού *Βραχωριού* και τούς υψηλόβαθμους οθωμανούς αξιωματούχους που κατοικούσαν σ' αυτό και μιλούσαν την ελληνική ως δεύτερη μητρική τους γλώσσα⁷⁰. Αφετέρου, με βοήθησε η έννοια που είχαν οι τίτλοι που έφεραν οι προαναφερθέντες τιτλούχοι ανώτατοι αξιωματούχοι, στρατιωτικοί και πολιτικοί που είχαν την έδρα τους στην πρωτεύουσα τού σαντζακίου τού Κάρλελι, το *Βραχώρη*, αφού δίπλα ακριβώς ήταν και η έδρα τής μεγάλης οθωμανικής «Στρατιωτικής Βάσης» με διοικητικό της κέντρο την κωμόπολη *Βραχώρη* όπου είχαν τα σαράγια τους και διέμεναν αυτοί οι προαναφερθέντες τιτλούχοι ανώτατοι στρατιωτικοί και πολιτικοί αξιωματούχοι. Αμφότερα γεννούν το εξής ερώτημα: Αυτή η κοινωνική και πολιτισμική όσμωση Ελληνόφωνων και Τουρκόφωνων κατοίκων του *Βραχωριού*, ώστε οι Οθωμανοί να γνωρίζουν τα Ελληνικά καλύτερα από τη μητρική τους γλώσσα και οι Έλληνες να γνωρίζουν εξίσου άριστα και τα Τουρκικά, –γεγονός που τόσο εξαίρει ο Εβλιά Τσελεμπί–, τι δηλώνει γλωσσολογικά και ιστορικά; Το ερώτημα αυτό γεννά ένα δεύτερο ερώτημα: Δηλώνει –το πρώτο ερώτημα– ότι τα κυριώνυμα/οικωνύμια *Vrachori, Abulahor, Vrahor, Imrahoar, Lahor, Lahoz, Vlahor, Vurachacori, Wracori, Βραχώρι, Βρακοχώρι*, συνιστούν την απόδοση ενός και τού αυτού Ελληνικού τοπωνυμίου ή οικωνυμίου στην Τουρκική γλώσσα, μιας και οι Τούρκοι γνώριζαν την ελληνογλωσση έννοιά του, ή συνιστούν Τουρκικές λέξεις, κυριώνυμα τοπωνυμίων και οικωνυμίων, καθιερωμένες από τους ίδιους τούς Οθωμανούς Τούρκους με δηλωτικό εννοιολογικό περιεχόμενο Τουρκόγλωσσο;

⁷⁰ Βλ.: «Η περιήγησις του Εβλιά Τσελεμπί ανά την Στερεάν Ελλάδα», *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΤΕΡΕΟΕΛΛΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ*, τόμος Β', (1969-1970), (σσ. 139-198), [κατά μετάφραση Γ. Μαυροχαλυβίδη και εισαγωγή Ι. Γιαννόπουλου], σ. 147.

Θεωρώ ότι, η απάντηση προκύπτει, από την πραγμάτευση στην οποία προβαίνουμε επί αυτού του θέματος στην παρούσα έρευνά μας, πρώτη άλλωστε τοιούτου είδους.

Ας συνδυάσουμε, συνακόλουθα, τα γραφόμενα τού Εβλιά Τσελεμπί⁷¹, για τα πολίσματα, *Βραχώρη*⁷², *Ζαπάντι*, *Αγγελόκαστρο*, *Ανατολικό (Αιτωλικό)*, *Μεσολόγγι*, *Ναύπακτο*⁷³, με τις πληροφορίες που αντλούμε από τις ιστορικές πηγές για την ακμή και τον πλούτο τού *Βραχωριού* ως στρατιωτικό κέντρο και στρατιωτική βάση των Οθωμανών: Στα τέλη τού 17ου αιώνα σημειώνονται μεταβολές στη συγκρότηση τής κεντρικής διοίκησης τού «σαντζακίου τού Κάρλελι»: μεταφέρεται η πρωτεύουσα αυτού από το *Αγγελόκαστρο* στο *Βραχώρι* (Αγρίνιο), που σημειωτέον ήταν από τα μέσα τού 16ου αιώνα πρωτεύουσα τού ομώνυμου καζά/επαρχία. Αυτή η μεταφορά τής πρωτεύουσας τού «σαντζακίου τού Κάρλελι» στο *Βραχώρη* υπαγορεύθηκε από δύο λόγους: Αφενός, από την επεληθούσα καταστροφή τού Αγγελοκάστρου, στη διάρκεια τού Βενετοτουρκικού πολέμου τού 1684-1699. (Ενώ το *Βραχώρη*, κατά τον Κ. Σάθα, (*Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, σ. 408), δεν καταλήφθηκε υπό των Βενετών. Η σύγχρονη όμως έρευνα ανέτρεψε αυτό το πόρισμα του Κ. Σάθα. Συγκεκριμένα, αντίθετο ιστορικό πόρισμα καταθέτει ο Αστέριος Αρχοντίδης, *Η Βενετοκρατία στη Δυτική Ελλάδα, 1684-1699*, διδ. διατρ. 1983, σ. 16: «Στα τέλη Αυγούστου του 1684, ο Βενετικός στόλος βρίσκεται στη νησίδα Πεταλάς κοντά στις Ακαρνανικές ακτές. Από εκεί το Βενετικό εκστρατευτικό σώμα... ενισχυμένο με τους εθελοντές που είχε φέρει ο Έλληνας συνταγματάρχης τού βενετικού στρατού Άγγελος Δελλαδέτσιμας... εισέβαλε στην Ακαρνανία και επιδόθηκε στη λαφυραγώγηση... Μέσα σε δέκα μέρες λεηλατήθηκαν, σύμφωνα με τις Βενετικές πηγές, τα χωριά Ζαπάντι, Βραχώρι (Αγρίνιον), Καλύβια, Αγγελόκαστρο και Νεοχώρι, ενώ το Μεσολόγγι, το Αιτωλικό και η γειτονική Γουριά υποχρεώθηκαν να πληρώσουν

⁷¹ EVLIYÂ ÇELEBİ, *SEYAHATNÂME'SİNDE ARNAVUTLUK* – I, έκδοση: Eyüp COŞKUN & Ferhat ENSAR Gazi Eđitim Fakóltesi Türkçe Eđitimi Bölümü, σελίδες που ενδιαφέρουν: 619-629.

⁷² Δες σχετ. βιβλιογραφία: -Κατσαροπούλου Μ., «Η ΑιτωλοΑκαρνανία στα μέσα τού 14ου αιώνα», *Πρακτικά τού Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου ΑιτωλοΑκαρνανίας*, Αγρίνιο 21-23/10/1988, [1991], σ. 307-313. -Κόκκινος Διονύς., *Η Ελληνική Επανάσταση*, (τόμοι I XII, Αθήνα 1956-1960).

⁷³ Νεραντζής Ιωάν., *Ιστορική Αρχαιολογία Ναυπάκτου*, (2007), ειδικά το κεφ. για την οθωμανοκρατούμενη Ναύπακτο.

ένα σεβαστό ποσό ως ετήσιο φόρο για να απαλλαγούν από τις απειλούμενες επιδρομές των Βενετών». Αφετέρου, η μεταφορά της πρωτεύουσας του «σαντζακίου του Κάρλελι» στο Βραχώρη υπαγορεύθηκε από την ακμή του Βραχωριού στο δεύτερο μισό του 17ου αι.: το Βραχώρη, -προανέφερα- όταν πέρασε από εκεί ο Τούρκος περιηγητής Εβλιά Τσελεμπί, (το 1667 ή το 1668), είχε τριακόσια σπίτια, όπου κατοικούσαν πλούσιοι και επίσημοι Οθωμανοί, οι οποίοι εκμεταλλεύονταν τά κτήματα της γύρω από αυτό εύφορης πεδιάδας.

Εκ των ως άνω λόγων, επόμενον ήταν, είτε κατά τη διάρκεια του Βενετοτουρκικού πολέμου (1684-1699), είτε μετά την υπογραφή της συνθήκης του Κάρλοβιτς (1699), να προτιμηθεί το Βραχώρη ως πρωτεύουσα του σαντζακίου του Κάρλελι.⁷⁴

Με τη μεταφορά, λοιπόν, της πρωτεύουσας του σαντζακίου του Κάρλελι στο Βραχώρη, γίνεται αυτό η έδρα ισχυρών Οθωμανικών στρατευμάτων και το Οθωμανικό στρατιωτικό κέντρο της “Δυτικής Χέρσου Ελλάδος”. Ακόμη στο Βραχώρη (Αγρίνιο) ήσαν συγκεντρωμένοι πολλοί αξιωματούχοι Τούρκοι, επειδή ήταν και το διοικητικό κέντρο της περιοχής. Το Βραχώρι (Αγρίνιο), λοιπόν, ήταν για τη δυτική Ελλάδα, ό,τι η Τριπολιτσά για την Πελοπόννησο.⁷⁵

Τόσον ο Διονύσιος Κόκκινος⁷⁶, όσον και η Ιωάννα Διαμαντούρου⁷⁷, αντλώντας από

⁷⁴ Βλ.: -Εβλιά Τσελεμπί, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, μετάφρ. Ν. Χειλαδάκης, έκδ. Εκάτη, 1991, σ. 220-222. - Γιαννόπουλος Ι., «Η περιήγησις του Εβλιά Τσελεμπί ανά την Στερεάν Ελλάδα», *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΤΕΡΕΟΕΛΛΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ*, τ. Β', 1969-1970, (σ. 139-198), κατά μετάφραση Γ. Μαυροχαλυβίδη και εισαγωγή Ι. Γιαννόπουλου), σ. 191-193. -Κασβίκης Δ. Β., *Εγχειρίδιον του εν ισχύϊ Οθωμανικού Δικαίου*, Αθήνα 1859, σ. 94-97, 98-105, 119-125). -Γιαννόπουλος Ι., *Η Διοικητική Οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδας κατά την Τουρκοκρατίαν, 1393 – 1821*, διδ. διατρ., Αθήνα 1971, σ. 74-75. -Νεραντζής Ι., «Το Βραχώρι στην Επανάσταση του 1821», εφημερ. *ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ* (Αγρινίου), φ. τής 19-7-1981, σ. 3, και φ. τής 26-7-1981, σ. 2. -Νεραντζής Ιωάν., «Το Βραχώρι στην Επανάσταση του 1821», *ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ*, τχ. 155 (Μάιος 1982), σ. 10/138-13/141. -Νεραντζής Ιωάν., «Το Σαντζακίον του Κάρλελι στην περίοδο της τουρκοκρατίας στη Ελλάδα», *ΤΑ ΑΙΤΩΛΙΚΑ*, (έκδοση της “Αιτωλικής Πολιτιστικής Εταιρείας”), τχ. 6, Ιαν.-Ιούν. 2006, σσ. 91-96.

⁷⁵ Βλ.: -Γιαννόπουλος Ιωάν., *Η Διοικητική Οργάνωσις, ό.π.*, σ. 74-75. -Νεραντζής Ιωάν., «Το Σαντζακίον του Κάρλελι στην περίοδο της τουρκοκρατίας στη Ελλάδα», *ΤΑ ΑΙΤΩΛΙΚΑ*, 6, Ιαν.-Ιούν. 2006, σσ. 91-96). -Νεραντζής Ιωάν., «Το Βραχώρι στην Επανάσταση του 1821», εφημ. *ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ* (Αγρινίου), φ. τής 19-7-1981, σ. 3. -Νεραντζής Ιωάν., «Το Βραχώρι στην Επανάσταση του 1821», *ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ*, 155, Μάιος 1982, σ. 10/138 – 13/141. -Νεραντζής Ιωάν., «Απόψεις και κρίσεις του στρατηγού Μακρυγιάννη για τον Κολοκοτρώνη», *ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΣ*, τχ. 156, Ιούν. 1982, σ. 24/184 – 27/187, και τχ. 157 (Ιούλ. 1982), σ. 24/216 – 25/217 & 31/223. -Διαμαντούρου Ιωάννα, στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, συλλογικό έργο, “Εκδοτική Αθηνών”, 1975, τ. ΙΒ', σ. 122. -Gordon Th., *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, έκδ. Μπάϋρον, βιβλ. Α', τ. 2, σ. 100.

⁷⁶ Κόκκινος Διονύς., *Η Ελληνική Επανάσταση*, (τόμοι 6, έκδ. “Μέλισσα”), τ. Α', σ. 531.

⁷⁷ Διαμαντούρου Ιωάννα, στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, συλλογικό έργο, “Εκδοτική Αθηνών”, 1975, τ. ΙΒ', σ. 122.

τον Ιωάννη Φιλήμωνα (*Δοκίμιον Ιστορικών της Ελληνικής Επανάστασεως*, Γ' 338), γράφουν ότι στο *Βραχώρη*, κάθε διώροφη ή τριώροφη τουρκική οικοδομή, ήταν τριγυρισμένη με διπλό και τριπλό καμιά φορά τείχισμα και αυλόθυρες σε πολλές μεριές -μοναδικό φαινόμενο σε όλη την Ελλάδα-.⁷⁸ Και το πιθανότερο τότε το *Βραχώρη* υπάγεται στην κατηγορία των σαντζακίων των παραχωρουμένων ως χάς πασά, όπως καταδεικνύεται από τα ακολουθούντα παραδείγματα: το 1732 ο πασά βεζίρης διοικητής του *σαντζακίου τής Ναυπάκτου* Χατζή Μεχμέτ εκμεταλλευόταν τις προσόδους (= χάς) του *σαντζακίου του Κάρλελι*, «εν είδει σιτηρεσίου». Το 1733 το *Κάρλελι* ενέμετο, ως χάς πασά, ο πασάς του *σαντζακίου Ευρίπου*, ή ως χάς προσώπου τής *Αυλής του Σουλτάνου* με διοικητή κάποιον εκπρόσωπο αυτών, μουτεσελλίμη, γιατί και ονομαζόταν και «μουτεσελλιμλίκιον του Κάρλελι». Εξακολούθησε δε να διοικείται από μουτεσελλίμη μέχρι την Επανάσταση του 1821.⁷⁹

Ας εστιάσουμε, συνακόλουθα σε φράσεις του Εβλιά Τσελεμπί, όπου βρίσκουμε καταγραμμένα τα προαναφερθέντα τοπωνύμια και οικωνύμια που υπάρχουν στο «*σαντζάκι του Κάρλελι*», προκειμένου να πραγματευτούμε το οικωνύμιο «*Βραχώρη*» σε συσχετισμό με τους άλλους, προαναφερθέντες, παρεμφερείς φωνητικά λογότυπους που απαντούν στο γλωσσικό περιβάλλον αυτού του τοπωνυμικού:

⁷⁸ Ιωάννα Διαμαντούρου, *ό.π.*

⁷⁹ Ιστορικές Πηγές απ' όπου συνάγεται αυτή η διοικητική μεταβολή βλέπε στον Ι. Γιαννόπουλο, *Η Διοικητική Οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδας κατά την Τουρκοκρατίαν, 1393 – 1821*, διδακτ. διατρ., 1971, σ. 74-76. Βλ., επίσης: Σάθας Κων., “Ειδήσεις τινές περί του εμπορίου και φορολογίας εν Ελλάδι επί Τουρκοκρατίας”, *Οικονομική Επιθεώρησις* 6, 1878-9, σημ. 5.

Όταν, λοιπόν, ο Εβλιά Τσελεμπί αναφέρεται ειδικά στην «κωμόπολη *Vrahor* [*Βραχώρ[η]*]» ως οικιστική εγκαθίδρυση και γεωγραφική-διοικητική μονάδα, γράφει επακριβώς: «*Vrahor Kasabasi* [*κωμόπολη Βραχώρ[ι]*]: εις την ελληνικήν γλώσσαν [*Vrahor*] σημαίνει ... Στα χώματα τού Κάρλελι βρίσκεται ο κασαμπάς [=κωμόπολη] *Braçor* [*Βραχώρη*], που είναι ναχιγιές [= δήμος] τού καζά [= επαρχίας] *Vlahor*. (κατά λέξη «*Vlahor Kazasinin nahiyesidir*»). Ο κασαμπάς [*κωμόπολη*] *Braçor* [*Βραχώρη*], κείται εις την βάση κλιτύος όρους και εις τας τέσσαρας πλευράς του υπάρχουν μόνον άμπελοι και παραδείσιοι κήποι»⁸⁰. Ας πραγματευτούμε ιστορικά αυτές τις ιστορικογεωγραφικές πληροφορίες του Εβλιά Τσελεμπί: Η πρώτη φράση τού Εβλιά Τσελεμπί που θα μπορούσε να εξηγήσει την ονομασία «*Vrahor/Βραχώρ[η]*», δυστυχώς, έμεινε ημιτελής στο κείμενό του για το τί σημαίνει η επωνυμία «*Βραχώρ*» στα Ελληνικά. Όμως, η δεύτερη περίοδος λόγου δίνει το περιβαλλοντικό στίγμα τής «*κωμοπόλεως Vrahor/Βραχώρ*»: ότι δηλαδή αυτή «*κείται εις την βάση κλιτύος όρους*», ένδειξη που μπορεί να εξηγεί την επιλογή τής επωνυμίας «*Βραχώρη*» ως σήμα αυτής τής οικιστικής εγκαθίδρυσης υπό των Ελληνόφωνων κατοίκων της: πράγματι, το Βραχώρι (νυν Αγρίνιον) κείται όντως «*εις την βάση κλιτύος όρους*» που ο βραχώδης όγκος του υψώνεται ακριβώς στη βόρεια πλευρά τού οικιστικού του ιστού τού απλωμένου στην πεδιάδα. Ο πρωταρχικός, βέβαια, οικισμός, προτού δηλαδή ακμάσει και αναδειχθεί το Βραχώρι σε πρωτεύουσα ολοκλήρου τού «σαντζακίου τού Κάρλελι» θα ήταν περιορισμένος και θα κατελάμβανε μόνον τη βάση τής κλιτύος (πλαγιάς) τού βραχώδους όρους. Τοιουτοτρόπως εξηγείται το γιατί να επικρατήσει αυτή η ονοματοδοσία: ήθελαν, φαίνεται, να εξάρουν οι ονοματοδότες αυτό το γαιοφυσικό προσδιοριστικό χαρακτηριστικό τού οικιστικού ιστού τού πρωταρχικού χωριού: τού έδωσαν το όνομα «*Βραχώρη*», επωνυμία με την οποία γνωρίζει την κωμόπολη και ο Αναστάσιος Γόρδιος τον 17^ο αιώνα. Ακούνε, λοιπόν, οι Οθωμανοί Τούρκοι «*Βραχώρη*» και το εκτουρκίζουν το «*φωνητό*» αυτό, αφήνοντάς το και στη γλώσσα τους με τον ίδιον «*φωνητόν*» λογότυπο, «*Vrahor*», χωρίς να θέτουν ζήτημα ως προς την κατανόηση του σημασινομένου.

⁸⁰ EVLİYÂ ÇELEBİ, *SEYAHATNÂME'SİNDE ARNAVUTLUK*, σ. 627-628. Πρβλ.: Ι. Γιαννόπουλος Ι., «Η περιήγησις του Εβλιά Τσελεμπί ανά την Στερεάν Ελλάδα», *ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΤΕΡΕΟΕΛΛΑΔΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ*, τ. Β', 1969-1970, (σ. 139-198), κατά μετάφραση Γ. Μαυροχαλυβίδη και εισαγωγή Ι. Γιαννόπουλου), σ. 191-193.

Γι' αυτό, φαίνεται, και ο Εβλιά Τσελεμπί - όπως γράφει ο ίδιος - ζήτησε να του εξηγήσουν τι σημαίνει στην Ελληνική γλώσσα η επωνυμία «*Vrahor*», επωνυμία με την οποία καταγράφει ο ίδιος την «*Vrahor Kasabasi*», την «*κωμόπολη Βραχώρ[η]*», αλλά στο χειρόγραφο –είδαμε παραπάνω ότι- παραμένει ατελής η περίοδος λόγου που εμπειρείχε την απάντηση που θα του έδωσαν οι Έλληνες για την έννοια και τη σημασία αυτού του τοπωνυμικού όρου «*Βραχώρη*», οφειλόμενη είτε σε φθορά του χειρογράφου είτε σε δυσανάγνωστο σύμπλεγμα τής γραπτής παλαιοτουρκικής γλώσσας. Σημαίνει επίσης ότι στην ονοματοδοσία αυτή προέβησαν οι ίδιοι οι Έλληνες, και όχι οι Οθωμανοί Τούρκοι οι οποίοι απλώς εκμεταλλεύτηκαν την σπουδαία γεωπολιτική θέση τής ελληνικής κωμοπόλεως *Βραχώρη* και για αυτόν τον λόγο το ανέδειξαν, στο δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα σε ακμάζον κεφαλοχώρι, αφού ως ακμάζουσα *κωμόπολη* την περιγράφει, το 1667 ή 1668, ο Εβλιά Τσελεμπί στο *Οδοιπορικό του*. (βλ. το κείμενό του στο τέλος της μελέτης μου στην τουρκική γλώσσα). Μάλιστα, μετά το 1699 που γίνεται πρωτεύουσα του *σαντζακίου του Κάρλελι*, αναδεικνύται και σε «*κέντρον της Τουρκικής διοικήσεως*», όπως επισημαίνει και ο Θεόδ. Χαβέλλας. Ο ίδιος εξαιρεί, συνάμα, και τον εξελληνισμό τών Τούρκων τών διαμενόντων στο Βραχώρι, γεγονός που το παρατήρησε και το καταγράφει και ο Εβλιά Τσελεμπί. Γράφει επακριβέστερα, (αντλώντας, βεβαίως, τις πληροφορίες από τον Εβλιά Τσελεμπί), ο Θεόδ. Χαβέλλας, *Ιστορία των Αιτωλών*, 1883, βιβλίον Β', μέρος β', κεφάλ. Α', σ. 41: «... Το προς βορράν όμως μέρος τής Λίμνης [Αγγελοκάστρου ή Βραχωρίου] έμενεν ακίνητον [= δεν επαναστάτησε κατά των Τούρκων το 1730], καθότι το [Βραχώρι]/Αγρίνιον το κέντρον όν τής Τουρκικής διοικήσεως, εδρευόντων απασών τών στρατιωτικών και δικαστικών αρχών, Μουσελίμη, Καδή, Μουχτή και λοιπών, συνεκέντρον εν εαυτώ, το πλήθος τών Τούρκων, οίτινες ιθαγενείς ήδη γενόμενοι, και απομαθόντες την πάτριον αυτών γλώσσαν, Ελληνιστί διελέγοντο και προς αλλήλους και προς τούς υποτελείς, και έζων εν αρμονία και αδελφική αγάπη μετά τών ραγιαδών. Τω όντι έκπληξίς και θαυμασμός καταλαμβάνει πάντα αναλογιζόμενον τήν υπεροχήν και χάριν τής Ελληνικής γλώσσης, ήτις ου μόνον εξημέρωσε και εξημένησε τόν άγριον κατακτητήν, αλλά και εξελλήνισεν αυτόν, εμφυτευθείσα εις τήν καρδίαν αυτού, και αποσκορακίσασα τήν μητρικήν αυτού γλώσσαν. ... Εν τη πεδινή ταύτη Αιτωλία Τούρκοι και Έλληνες αναμίξ έζων...». Για να συμπληρώσει ο ίδιος στη σ. 54: «... Ως είδομεν προηγουμένως, το [Βραχώρι] όν το κέντρον τής

Αιτωλίας, ήν και το κέντρον τής Τουρκικής διοικήσεως, και αυτόθι συνεκεντρούτο άπασα η ενέργεια τής Τουρκικής εξουσίας, ής προΐστατο [το 1821] ως ανώτατος μέν πολιτικός άρχων ο Αλάμπης ως στρατιωτικός δέ διοικητής ή φρούραρχος ο Αλβανός Μουσελίμης Νούρκας...».

Παρά ταύτα, ο Γεράς. Παπατρέχας, αν και τα έχει υπόψη του όλα αυτά τα ιστορικά δεδομένα, (αφού τα πραγματεύεται και ο ίδιος στις σ. 115-119 του βιβλίου του), που τεκμαρτά οδηγούν στο ιστορικό πόρισμα που καταθέτω εγώ, ότι δηλαδή το *Βραχώρη* το εγκαθίδρυσαν Έλληνες και τού έδωσαν εξ απαρχής τής ιδρύσεώς του τήν ελληνική επωνυμία «Βραχώρι», εκείνος τα παραβλέπει όλα αυτά τα στοιχεία, καθώς και όλα τα άλλα που αναφέρουν ποικίλες άλλες ιστορικές πηγές, και εντελώς υποθετικά και αναπόδεικτα, μέσα από δαιδαλώδη ιδεολογήματα και φαντασιακές ετυμολογικές συσχετίσεις είτε κυριωνύμων τοπωνυμίων τουρκικών είτε επιθέτων τουρκικών, στηριζόμενος μόνον σε ένα τουρκικό τοπωνύμιο, «Imrahoar», επί χάρτου που και αυτού αγνοεί τη σωστή χρονολογία κυκλοφορίας του το 1660, (και γράφει ότι ο χάρτης τυπώθηκε το 1560 [sic.]!) καταλήγει στην εξής ασύστατη υπόθεση: «Πολύ βάσιμα [sic.] μπορούμε να υποθέσουμε, ότι ο πρώτος οικιστής, αξιωματούχος σπαχής, έφερε τον τίτλο του ιμπραχόρ κι από τον τίτλο του πήρε την ονομασία του ο οικισμός. Έχουμε δηλαδή ένα κυριώνυμο τοπωνύμιο [= Imrahoar], το οποίο με ελάχιστη παραφθορά έφτασε στον τύπο Βραχώρ, που, εξελληνισμένος και συνηχητικά, έγινε Βραχώριον, Βραχώρι»⁸¹. Η λανθασμένη του γνώση, λοιπόν, περί τού χρόνου κυκλοφορίας τού ως άνω χάρτου οδήγησε τον Παπατρέχα σε λανθασμένες υποθέσεις και, ως εκ τούτου, και σε ιστορικά λάθη.

Στο παρελθόν, προτάθηκε και η λανθασμένη παρετυμολόγηση τού τοπωνυμικού «Βραχώρι» εκ του «Βραχοχώρι». (: Βραχοχώρι > Βραχώρι). Και είναι λανθασμένη η παρετυμολόγηση αυτή, γιατί δεν ήταν βεβαίως «χωριό χτισμένο στα βράχια», αλλά «χωριό υπό την σκέπη βραχώδους βουνού», οικιστικό χαρακτηριστικό που το παρατήρησε και το θεώρησε άξιον καταγραφής και ο Εβλιά Τσελεμπί, όπως είδαμε παραπάνω.

Τώρα το πραγματεύομαι και εγώ το ζήτημα τής ονοματοδοσίας για τήν

⁸¹ Παπατρέχας Γεράς., *ό.π.*, σ. 119.

«*Vrahor Kasabasi*», την «κωμόπολη Βραχώρ[ι]»: Και πρώτα-πρώτα, όχι μόνον σε πιστοποίηση αλλά και σε ενίσχυση του πορίσματός μου, ότι δηλαδή το Βραχώρι το ίδρυσαν Έλληνες και ότι η επωνυμία του είναι ακραιφνής Ελληνική λέξη, με οδηγούν και ορισμένα αποδεικτικά στοιχεία, τα οποία προκύπτουν τώρα από το ανηρημένο σε διαδικτυακό ιστότοπο χειρόγραφο του Εβλιά Τσελεμπί τόσο στην πρωταρχική συγγραφή του με αραβική γραφή/γραμματοσειρά όσο και στην μεταγραφή και καταγραφή τού χειρογράφου με χρήση τού νεοτουρκικού λατινόγραφου αλφαβήτου:

(α). Επεσήμανα, συγκεκριμένα, ότι στο χειρόγραφο του Εβλιά Τσελεμπί, με λατινόγραφη νεοτουρκική γραφή, η «κωμόπολη Βραχώρι» καταγράφεται «φωνητά» ακριβώς το ίδιο: «*Vrahor Kasabasi*»⁸² = «κωμόπολη Βραχώρ[η]»⁸³. (Βλέπε το ίδιο το χειρόγραφο στο τέλος του κειμένου μου).

(β). Συνακόλουθα, παρατήρησα και τις εξής τοπωνυμικές «φωνητές» διαφοροποιήσεις, στις οποίες υποπίπτει ο ίδιος ο Εβλιά Τσελεμπί στο ίδιο χειρόγραφο: Στην ενότητα με τίτλο «*Vrahor Kasabasi*», [= κασαμπάς/κωμόπολη Βραχώρ[η]], ο Εβλιά Τσελεμπί την κωμόπολη την καταγράφει με επωνυμία «*Vrahor Kasabasi*» [= «κωμόπολη Βραχώρ[η]». Παρακάτω, όμως, στην ίδια περίοδο λόγου, γράφει «*Vlahor Kazasinin*», ότι δηλαδή ο ομώνυμος ναχιγιές (= δήμος) τού κασαμπά/κωμόπολης [*Vrahor*], (Βραχωρίου) ανήκει διοικητικά στον καζά [= επαρχία] «*Vlahor*». Ονομάζει, συνεπώς, τον μεν κασαμπά/κωμόπολη και τον ομώνυμο ναχιγιέ/δήμο ως «*Vrahor*», τον δε καζά/επαρχία ως «*Vlahor Kazasinin*».⁸⁴ Αντίστοιχες τέτοιες λεκτικές «φωνητές» διαφοροποιήσεις έχουμε και σε μια προηγούμενη σελίδα στο χειρόγραφο, ήτοι στην ενότητα που ο Εβλιά Τσελεμπί αναφέρεται στο *ENGİLİ KASRI KALESİ* [= *Αγγελόκαστρον*], όπου απαριθμεί τούς

⁸² EVLİYÂ ÇELEBİ, *SEYAHATNÂME'SİNDE ARNAVUTLUK* – I, σ. 627-628.

⁸³ Και δεν μπορώ να καταλάβω γιατί, ενώ στην Τουρκική έκδοση του *Οδοιπορικού* του Εβλιά Τσελεμπί, στη λατινογράμματη νεοτουρκική γραφή, που έχω στα χέρια μου, γράφει «*Vrahor Kasabasi*» και όχι «*κασαμπάς Λαχώρ*», οι μεταφραστές του στα Ελληνικά, αφενός ο Γ. Μαυροχαλυβίδης, αφετέρου ο Ν. Χειλαδάκης, το μεταφράζουν ως «*κασαμπάς Λαχώρ*». Βλ.: - Γιαννόπουλος Ι., «Η περιήγησις του Εβλιά Τσελεμπί ανά την Στερεάν Ελλάδα», *Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών*, 2, (1969), σ. 191. - *Εβλιά Τσελεμπί, Ταξίδι στην Ελλάδα*, (μετάφρ. Ν. Χειλαδάκης, έκδ. Εκάτη, 1991, σ. 220. Πρβλ.: EVLİYÂ ÇELEBİ, *SEYAHATNÂME'SİNDE ARNAVUTLUK* – I, σ. 627-628.

⁸⁴ EVLİYÂ ÇELEBİ, *SEYAHATNÂME'SİNDE ARNAVUTLUK* – I, σ. 627-628.

καζάδες [= δήμους] τού «σαντζακίου τού Κάρλελι», ήτοι Βάλτου, Λαχόζ [= Βραχωριού], Βονίτσης, Αγίας Μαύρας [= Λευκάδας] και Ξηρομέρου. Γράφει συγκεκριμένα εκεί: «Sancak toprağında beş adet kaza vardır. Bunlar Valtoz, Lahoz, Voliçe, Ayamora ve Ekseromoroz kazalarıdır»⁸⁵. Εξ αυτής της απαριθμήσεως εμάς ενδιαφέρει ειδικά το τοπωνυμικό «καζάς [= επαρχία] *Lahoz*» (σε άλλο χειρόγραφο με γραφή «*Lahor*»): γιατί, στην ενότητα για το «*Vrahor Kasabasi* [= κωμόπολη τού Βραχωριού]» που ακολουθεί παρακάτω στο κείμενό του είδαμε ότι τον ίδιο καζά ο Τσελεμπί τον καταγράφει ως «*Vlahor Kazasinin* [=καζάς του Βλαχόρ]»⁸⁶. Συνακόλουθα, όμως, και πάντα στην ίδια ενότητα «*ENGİLİ KASRI KALESİ* [*Αγγελόκαστρον*]», αναφερόμενος ο Εβλιά Τσελεμπί στο «*Engili Varosu*»⁸⁷, δηλ. στο «βαρόσι τού Αγγελόκαστρου», ήτοι στο εκτός τών τειχών τού Αγγελόκαστρου οικισμό, το όνομα τού καζά [= επαρχίας] εις τον οποίον υπάγεται το Αγγελόκαστρο το καταγράφει τώρα ο Εβλιά Τσελεμπί ως «*Vrahor Kasabasina*» και όχι ως «*Vlahor Kazasinin*», όπως το ανέφερε στην ενότητα για το «*Vrahor Kasabasi* [= κωμόπολη του Βραχωριού]»⁸⁸.

(γ). Σε άλλη, προηγούμενη πάλι, σελίδα, στην ενότητα που αναφέρεται στην κωμόπολη Ζαπάντι, γράφει ότι αυτό ανήκει στον καζά «*Lahor*», «*Lahor kazasina*».

Συνεπώς, ο Εβλιά Τσελεμπί αναφέρει, αλληλοδιαδόχως, τον ίδιο καζά/(επαρχία) με δύο διαφορετικά τοπωνυμικά: «*Vlahor Kazasinin*» και «*Lahor Kazasinin*» ή «*Lahor kazasina*».

Ας προστεθεί στα τοπωνυμικά αυτά δεδομένα και το γεγονός ότι, προϋπάρχει το *Βραχώρη*⁸⁹ ως ελληνική οικιστική μονάδα και μετά γίνεται στρατιωτικό κέντρο και στρατιωτική βάση των Οθωμανών, ως δηλώνουν τα παραπάνω παραλλάζοντα

⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 625-626.

⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 627-628.

⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 625-626.

⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 627-628.

⁸⁹ «*Βραχώρη*»: Σε οθωμανικό έγγραφο, γραμμένο στα Ελληνικά: έγγραφο-πρόσκληση που απευθύνει ο οθωμανός Αβδή βέης που έχει έδρα το Βραχώρι, την 25 Ιαν. 1717, προς τους κατοίκους της Λευκάδας.

τοπωνυμικά, και ποσώς η έρευνα τού Ι. Γιαννόπουλου⁹⁰. Τούς είναι, λοιπόν, τών Οθωμανών πρώτα γνωστό το «*Vrahor/Bραχώρι*» ως κωμόπολη, - «*Vrachori*» πρωτοκαταγράφεται στους τουρκικούς φοροκαταλόγους που μελέτησε ο Machiel Kiel -, συνακόλουθα, τούς είναι γνωστό ως πρωτεύουσα τού ομώνυμου καζά, και μετά γίνεται πασίγνωστο, όταν βέβαια το *Vrahor* γίνει πλέον πρωτεύουσα ολοκλήρου τού «*σαντζακίου τού Κάρλελι*», καθώς και κατοικία όλων των Οθωμανών ανωτάτων αξιωματούχων, στρατιωτικών και πολιτικών.

Φαίνεται, συγκεκριμένα, πως οι λεξίτυποι τών τίτλων, που έφεραν αυτοί οι υψηλόβαθμοι οθωμανοί αξιωματούχοι, αν κρίνουμε ειδικά από τη λέξη «*İbrahor*» που σημαίνει «μέγας σταυλάρχης»⁹¹, χρησιμοποιήθηκαν για να δηλώνουν ως ουσιαστικοποιημένα επίθετα την έδρα κατοικίας αυτών, ήτοι την ίδια πόλη. Συνεπώς, παράλληλα με την επωνυμία «*Vrahor*» ή «*Vrahor Kasabasi*», επεκράτησαν και οι επωνυμίες «*İmrahoar*», «*Abulahor*», «*Lahor*», «*Lahoz*», οι οποίες ως όροι στην τουρκική γλώσσα δηλώνουν τίτλους «επί τιμή» της σουλτανικής Αυλής.

Τοιουτοτρόπως, αυτή η χρήση δικαιολογεί και τις διαφορετικές αλλόγλωσσες λεκτικές καταγραφές τού ιδίου οικωνυμίου. Θα πρέπει, δηλαδή, αρχικά οι λέξεις «*Abulahor*»(;), «*İmrahoar*»(;), «*Lahor*», «*Lahoz*», να λειτουργούσαν σημασιολογικά ως επίθετα, ήτοι ως επιθετικοί προσδιορισμοί στο τοπωνύμιο «*Vrahor*»/«*Βραχώρη*» με σκοπό να δηλώνεται, παράλληλα, και η Στρατιωτική Βάση με τους μεγάλους σταύλους που είχε την έδρα της στο «*Βραχώρ[η]*»/«*Vrahor*». Με την ουσιαστικοποίηση αυτών τών επιθέτων/επιθετικών προσδιορισμών και την αναγωγή τους σε κυριώνυμα τοπωνυμικά ουσιαστικά ονόματα γίνεται παράλληλη χρήση και αυτών τών επωνυμιών τής πόλεως «*Βραχώρη*»/«*Vrahor*». Σημασία, πάντως έχει το γεγονός ότι, στα Οθωμανικά Αρχεία της Κωνσταντινούπολης και της Άγκυρας, που μελέτησε ο Machiel Kiel (ό.π., σ. 724), η πόλη είναι καταγεγραμμένη,

⁹⁰ Γιαννόπουλος Ιωάν., *Η Διοικητική Οργάνωσις της Στερεάς Ελλάδας κατά την Τουρκοκρατίαν, 1393 – 1821*, διδακτ. διατρ., 1971, σ. 32, 34, 73, 74, 75, 76-78, 79, 84-85, 87, 88-89, 100.

⁹¹ Για τους τίτλους, *buyuk emir-abur*, *buyuk imrahor* (= μέγας σταυλάρχης), *salahor* (ίππαρχος, σωματοφύλακας του σουλτάνου), βλ.: Γιαννόπουλος Ι., *Η Διοικητική Οργάνωσις...*, ο.π., σ. 85 υποσημειώσεις 5 και 7, καθώς και σ. 88 υποσημ. 5. -Παπατρέχας, ό.π., σ. 118, για τον τίτλο *μπραχώρ* (= σταυλάρχης).

το 1642, ως «Vrachori». Όλες οι άλλες καταγραφές, ως «Vrahor», ή «Vrahor Kasabasi», ή «Imrahoar», ή «Abulahor», ή «Lahor», ή «Lahoz», είναι μετά από αυτή την ημερομηνία, όπως καταδείξαμε στη μελέτη μας αυτή.

[**Σημείωση-Επεξήγηση:** Έχω επίγνωση ότι, στο κείμενό μου υπάρχουν ορισμένες επαναλήψεις. Δεν έγιναν αυτές από αβλεψία αλλά συνειδητά. Απλώς, αυτό κρίθηκε αναγκαίο, γιατί το κείμενο δημοσιεύτηκε σε δύο συνέχειες, στο περιοδικό, *ΤΑ ΑΙΤΩΛΙΚΑ*, τχ. 18 και τχ. 19.]

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

=====

- *Σεγιάχατναμέ (Οδοιπορικό).*

Το *Σεγιάχατναμέ (Οδοιπορικό)*, βιβλίο όγδοον, στην έκδοσή του στα Οσμανλίδικα (= δηλ. εκτυπωμένο και εκδομένο στην πρωταρχική χειρόγραφη καταγραφή του με Αραβική γραφή) υπάρχει στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<http://archive.org/details/evliyaalebisey01evliuoft>.

Το ίδιο βιβλίο εκδομένο στα νεοτουρκικά, ήτοι με λατινόγραφη γραμματοσειρά υπάρχει στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/16-53-90.pdf>

Από αυτή την έκδοση στα νεοτουρκικά με λατινόγραφη γραμματοσειρά, σε PDF, είναι τα αποσπάσματα που παραθέτω (ημερομηνία πρόσβασης 14.05.2012, ημερομηνία ανάκτησης 13.05.2012):

EVLIYÂ ÇELEBÎ, SEYAHATNÂME'SİNDE ARNAVUTLUK – I , σ. 619-629 :

MESELUNKA KASABASI [= Μεσολόγγιον κωμόπολη]

Karlıeli Sancağı'nda, İnekli Kasrı kazası nahiyesidir. Deniz kenarında, bir kumsal yerde sanki ada benzeri bir yerdir. Vezir-i âzâmların Anadolkoz hâssına bağlıdır. Emîn idaresindedir. Üç yüz adet kiremit örtülü müslüman ve kefare evlerinden ibarettir. Bir câmiî, bir mektebi, bir medresesi, on dükkânı, bir tekkesi, bir hamı ve bir küçük hamamı olup başka imâretleri yoktur. Ama bağ ve bahçeleri gayet çoktur. Burada da İstefalya halkı gibi üzüm, balık yumurtası ve ipek yetiştirip, ticaret edip geçinirler. Gayet verimli bir yerdir. Buranın güney tarafı ada ada sığılıktır. Yüzlerce adet balık dalyanları vardır. Hepsinin gelirleri devlete aittir. Bir kimse kendine bir karış balık avlasa cezalandırılır. Ama gençleri her gece kefal balığı avlarlar. Avladıkları balıkların ücretini verdiklerinden suç sayılmaz. Buraya on mil uzaklıkta bir ada vardır ki etrafi tamamiyle balık dalyanları ile çevrilidir. Bu kasabanın yine batısında kumsalı takibederek ve gelişmiş köyleri seyrederek beş saat gittik.

ANADOLKOZ ADASI [= Ανατολικόν / Αιτωλικόν]

Buraya Anadolu dahi derler. Karlıeli Sancağında ve Engili Kasrı kazası nâibliğinde vezir-i âzâm hâssıdır, ...yük akçe iltizamdır. Sadrazam ağaları tarafından yönetilir. Yüz adet adamlarıyla yönetirler. Sipah kethüdâ yeri, yeniçeri serdarı, muhtesibi, bâcdârı ve balık eminleri vardır. Kasabası karadan bir kurşun menzili açıkta deniz ortasında iki mil genişlikte bir adacıktır. İçinde bir câmiî, bir hanı, bir medresesi ve bir mektebi vardır. Mamur ve süslü yüz adet müslüman evi, yüz adet de kefere evleri vardır. Hepsi kiremit örtülü büyüklü küçüklü beş yüz ev vardır. Halkı balıkçılık ve üzümçülükle uğraşırlar. Bu adanın dahi balık yumurtası meşhurdur. Burada çıkan taze, safran gibi sarı ve leziz, ham amber kokulu balık yumurtası hiçbir diyarda bulunmaz. Pâdişâh ve krallara hediyeye gider, nakle dayanıklıdır. Meze olarak kullanılır. Bu balık yumurtasını sarı balmumuna sokup bütün Frengistan'da miskalini bir altına satarlar. Her bir yumurta elli dirhem ancak gelir. Bu adaların doğusundaki Rumeli toprağında yüz binlerce dönüm Kışmış üzümü bağları vardır. Buranın Müslüman halkı Rumca konuşup, Müslüman lisanını az bilirler. Çoğunun karıları Rumdur. Oradan yıldız tarafından Anadolu Körfezi gayet sığdır. Uzunluğu yirmi beş mildir ve iki tarafı mamur çiftliklerdir. Oradan kalkıp Körfez Denizi'ni solumuza alıp, düz yerlerde, sarp ormanlarda yıldız tarafına saat yol alıp çiftliklerde zevk edip giderken nice şühedâ mezarlıkları gördük. Meğer 979 (1071) tarihinde Kıbrıs adasının fethi sırasında Pertev Paşa, Kılıç Ali Paşa ve Müezzîn-zâde Kapudan Paşa 300 pare donanma ile Venedik donanmasına rastgelip bu yerde büyük cenk ederken Müezzîn-zâde Kapudan Paşa şehit olmuş ve donanmamızın bütün gemileri bozguna uğrayarak karaya döküldükleri sırada kâfir tarafından şehit edilen binlerce gazinin mezarları imiş. Donanma Sıngını dedikleri büyük olay bu Anadolu ve Engili Kasrı yakınında olmuştur.

ENGİLİ KASRI KALESİ [= Αγγελόκαστρον]

Rum lisanında Melek Kalesi demektir. Doğrusu güzellikleri melek gibidir. İlk kurucusu Rum krallarıdır. Sonra tarihinde Sultan Beyazıt İnebahtı'yı döverken Faik Paşa İnebahtı yardımına giderken yol üzerinde bulunan bu kaleden binlerce kâfir çıkıp adı geçen paşa ile büyük cenkler etmişler. Faik galip gelip kâfirler yenilip binlercesi kılıçtan geçirilip, binlercesi de esir alınıp zincire vurulmuşlar. Sonra Faik Paşa bu kaleyi muhasara edip on gün on gece dövdükten sonra kol kuvveti ile Venedik kralının Engili isimli kızının elinden almış kendisini de esir etmişti. Kale

içine her zaman olduğu gibi muhafız askerler koyarak kale anahtarları ile İnebahtı altından Beyazıt Han'a gelmiş. İslâm askeri içinde bir top ve tüfenk şenliği yapıldığı sırada, kâfir Engili Kasrı'nın fetholunduğunu işitip, onlar dahi İnebahtı'yı eman ile teslim ederler ve yalnız iç kalesi kalır. Sonra onları da gaziler kırarak İnebahtı'nın fetholünmesine Faik Paşa sebep oldu diye tarihçiler yazmışlar.

Sonra Bayazıt Hân 20.000 asker ile Faik Paşa'ya İnebahtı Sancağı'nı iki tuğ ile ihsan eder. Nice şenliklerden sonra İslâm askeri kale içinde iken üçüncü gün İnebahtı Kalesi'nin Suadiye tarafından yer altı mağaralarından bir gece kâfir askeri gece baskını yapıp kanlı bir savaş olur ki, ta sabah oluncaya kadar küffara bir Muhammet satırı vurup pazu kuvveti ile İnebahtı fetholur. Engili Kasrı hâlâ Süleyman Han tahriri üzere Cezayir Eyâletinin Karlıeli Sancağı beyinin tahtıdır. Beyinin pâdişâh tarafından hassı 4.000.000 akçedir. Zeâmeti 11, timarı 110'dur. Alaybeyi, çeribaşı ve yüzbaşısı vardır. Kanun gereği sefer sırasında bütün cebecileri ile 4.000 asker çıkarır. Kapudan paşa ile beyi üç parça kadirge ile memur olduğu sefere gider. Sipah kethüdâyeri, yeniçeri serdarı, dizdarı, kale neferleri ve tamamı yetmiş adet hisar erleri vardır. Yüz elli akçelik kazadır ki, hâlâ İnebahtı Müftüsü Ali Efendi'ye arpalık olarak ihsan olunmuştur. Çevresinde 45 pâre mamur köy vardır. Sancak toprağında beş adet kaza vardır. Bunlar Valtoz, Lahoz, Voliçe, Ayamora ve Ekseromoroz kazalarıdır. Has ve evkaf köylerinin sayısı ise yüz on adettir. Gayet sarp ve verimli vilâyettir. Kalesi, dereli, tepeli, havaleli İngilyoz Gölü kıyısında yüksek ve sivri bir tepe üzerinde dört köşe, doğudan batıya uzunca bir kaledir. Yukarı kalesinin çevresi iki yüz adımdır. Genişliği ise yüz adımdır. Dış kalesinin bedenleri ise germe bin adım olan güzel bir kaledir. Üç katlıdır. Havalesi varsa da iç kalesi havalesine havale olup, havalesi olan dağa top ve tüfenk ile kuş kondurmazlar. Dört tarafı yalçın kayalık olduğundan hiçbir tarafında hendeği yoktur. Ancak güney tarafına bakan bir kapısı olup, iki kat demir kapısıdır. Bu kalenin orta hisarında Sultan Bayazıt Vefî Câmîî var. Kiremitli ve kâgir minareli eski bir câmîdir ki, bundan başka eser olmadığı gibi insan da yoktur. Ancak kale içinde bağ ve bahçeler olup kapısı daima kapalıdır. Bütün neferleri aşağı dere için- deki varoшта bulunurlar.

Engili Varoşu: Hepsi üç yüz adet kiremit örtülü, bağlı, bahçeli, bostanlı ve geniş evleri vardır. Mahkeme yanında, kiremit örtülü ve kâgir minareli bir mescidi var: Cuma ve bayram namazlarını her zaman yukarı kalede Bayazıt Han Câmîinde kırlarlar. Varoştaki dükkân sayısı on ikidir.

Bu pazar içinde mükellef bir mescid dahi mevcuttur. Ufak bir medresesi, bir mektebi, iki tekkesi, bir küçük hanı, bir küçük hamamı vardır. Bu kasaba içinden bazan suyu kuruyan küçük bir dere akar ve bir göz taş köprüünün dibinden tatlı bir su kaynar. Bütün şehir halkı su ihtiyaçlarını buradan karşılarlar. Kale dibinden çıkan Engiliyoz Gölünde bol yılan balığı bulunur. Tuzlayıp vilâyet vilâyet götürürler. Büyük balık dalyanları vardır. Böyle dalyanlar ancak Arnavud İskenderiye'sinin Poyapa Gölünde vardır. Gayet tatlı ve leziz yılan balıkları olur. Onu yiyen ömründe ağrı hastalığını görmez, gayet şifalıdır. Bu gölün geliri dahi Sadrâzam hası olup Anadolkoz'a bağlıdır. Sonra bu gölün daİyanları dibindeki yedi göz taş köprüden geçip Engili Kalesinin kuzeyindeki büyük sahra içinde doğu yönüne iki saat avlanarak yol alıp mamur ve gelişmiş köyler geçerek Vrahor Kasabasına geldik.

Vrahor Kasabası: Rum lisanında ... demektir. Karlıeli Sancağı hudutları içinde Vlahor Kazasının nahiyesidir. Üçyüz adet kiremitli, geniş bağ ve bahçeli, kâgîr bina saraylardır. Asla fakir evleri yoktur. Hepsi paşa, paşazâdeler ve bey ve beyzâdelerin evleridir. Bir bayır dibine kurulmuş olup, dört tarafı İrem bağına benzer bağlarla çevrilidir. Üç adet kiremitli ve kârgir minareli câmileri vardır. On bir tane mahalle mescidi, iki adet medresesi, üç adet mektebi, iki adet tekkesi, bir adet hamamı ve kırk adet dükkânları var. Ama kârgir bezastanı yoktur. Fakat çarşı pazarında bütün kıymetli eşya bulunur. Çarşı ve pazarı ferah ve mesirelik bir meydanda kurulmuş olup, orada bulunan yüksek çınarlar Rum, Arap ve Acem'de yoktur. Ağaçların yapraklarından toprak asla güneş görmez. O meydana tatlı suyu olan bir kuyu var. Suyu Temmuz ayında buz gibidir. Bir gözlü taş bir köprüünün başında ferah bir kahvehanesi var ki, bütün seyyahlar ve ilim ve irfan sahipleri orada toplanırlar. Kahvehanenin önündeki meydana bulunan yüksek çınarların altındaki kenarları parmaklı so- falarda gelip geçenler konaklayıp istirahat edip zevk ve safalar ederler. Her ağacın üzerinde binlerce güzel sesli kuşların yuvaları olup herbirinin has sesi dinleyenleri kendinden geçirir. Böyle yüksek çınarların benzeri ancak Akdeniz adalarından İstanköy adasında kale kapısının önündeki yetmiş yedi direkli çınar ola. Bu kasaba gerçi küçüktür ama gayet mamur ve bakımlıdır. Özellikle ileri gelenlerden Burnazoğulları, Abdi Paşa Beylerbeyidir. Yedi kardeşi de Mirimirandırlar. Ayrıca Alay beyleri ve yüzlerce samur kürklü âyân ve kibarları var. Bu zikredilen sarayların her birinin avlularında yüz atlı at koşturup cirit oynarlar. Bu derece geniş sarayları vardır. Bütün âyânları birbiriyle akrabadırlar.

Âyândan her biri ikişer üçer yüz bahâdır yiğit beslerler. Bunlardaki pâdişâh fermanını gösterip Manya muhafızlığına gitmeğe hazırlanarak bana çeşitli ihsanlarda bulundular. Ama bunların hepsi de Rumca konuşurlar. Taze yiğitlerinin tamamı Cezayirli elbisesi giyip, başlarında kırmızı fes ve arkalarında Cezayirli ihramı ile gezerler. Âyân ve kibarlar matlâ destar ve samur libace ve diğer çeşitli değerli elbiselere bürünüp dolaşırlar. Suları tatlıdır. Mahsul olarak pirinç, limon, turunç ve zeytin yetiştirirler. Çünkü iklimi gayet ılıktır. Oradan kalkıp bir bayır kenarınca yarım saat bağlar içinde gidip tekrar Zebân Kasabası menziline geldik. Oradan da bir sahra içinde, batıya yol alarak dört saatte Falyova Köyü'ne vardık.

Falyova Köyü: Kalı İli Beyi'nin hasıdır, İrem bağına benzer yüksek serviler içinde güzel bir camiî var ki, anlatılmaz. Allah'ın hikmeti eskiden bu servileri hendese üzere tertipli bir şekilde dikmişler. Hepsi yirmi adettir. Böyle uzun serviler her vilâyette bulunmaz. Girit adasındaki Kandiye Kalesi yakınındaki Erkonoz bağı selvileri hariç. Ama Allah'ın hikmeti .bu servilerin hepsi bir boyda olup, gölgesinde camiin cemaati oturup sohbet ederler. Bu köyün kıyısından İspere Nehri geçer. Karşıya geçmek istedimse de geçemedim. Sonunda yukarı geçitten geçip Kasrı Sahrası içinde batıya dört saat gidip Engili Kasrı Gölünü sol tarafımıza aldık. Bu gölün ayağı İspere Nehrine karışır. İspere Nehri de Zeban Dağlarından çıkarak, Narda Şehri dağlarını geçerek Kasrı Nahiyesinde Kafelonya isimli Venedik kâfiri adasının karşısında Venedik Körfezi'ne dökülür. Engili Gölü'nü geçip üç saat daha yol aldıktan sonra tekrar Emirke Gölü kenarında oturup yemek yedikten sonra bir saat gidip tekrar Emirke Köyü'ne geldik. Kefere Köyü ve Abdi Paşa'nın kardeşinin zeametidir. Oradan kalkıp yine Batıya iki saat yol alarak Emirke Köyü yaylasını aşp ormanlı meşelikleri içinden geçerek Ekserî ve Vasil köylerine geldik.



Χάρτης με αναγραφόμενη επ' αυτού χρονολογία: 1660.

τίτλος του χάρτη:

«GREECE with part of ANATOLIA - La Graecia con Parte della Natolia».

Ο χάρτης είναι ένθετος στο βιβλίο του περιηγητή Bernard Randolf, *The Present State of the Morea, Called Anciently Peloponnesus : Together with Description of the City of ATHENS, Inlands of ZANT, STRAFADES, and SERIGO, With the Maps of Morea and Greece, and several Cities. Also a true Prospect of the Grand Serraglio, or Imperial Palace of Constantinople, as it appears from Galata : Curiously Engraved on Copper Plates*, (The third Edition, London, MDCLXXXIX [= 1689]), (αναστατική φωτοαντύπωση από το “Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία”, Αθήνα MCMXCI [=1991]).